AL. GRAUR

ALTE ETIMOLOGII ROMÂNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București 1975

Coperta de: *Eugen Stoian*

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Calea Victoriei 125, sector 1, București

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE

Au trecut mai bine de zece ani de la apariţia volumaşului pe care l-am intitulat Etimologii româneşti. *Între timp am adunat diverse note de acelaşi tip (pe unele le-am publicat în reviste şi nu le reiau aici). Se poate constata, şi nu numai în ţara noastră, în ultimii ani un oarecare reviriment în domeniul cercetării etimologice, cum arată Valentin Kiparsky în articolul* About Etymology, *publicat în „Germano-Slavica" (revistă canadiană), 3/1974, p. 4—16. Dar, revizuind culegerile dialectale mai noi, am reluat şi glosarele argotice şi articolele publicate în reviste anterioare lucrării mele şi trebuie să recunosc că îmi scăpaseră multe fapte care m-ar fi ajutat în sforţările mele, iar în unele cazuri le-ar fi făcut inutile. Iată aici cîteva note cu caracter autocritic.*

Am susţinut în ER, p. 42 u., că substantivele feminine franţuzeşti care se găsesc în româneşte trecute la neutru au venit prin rusă, eventual prin greacă sau prin bulgară. La statistica făcută de mine ar fi contribuit cîteva cuvinte adunate de Gh. Bogaci (BPh., VI, p. 201—202) din traduceri vechi: anecdot, banc, caravan, clas *(pe acesta, dealtfel, îl cunoşteam bine din copilărie),* moral, universitet *(acesta din urmă se explică şi prin germană). De fapt Gh. Bogaci văzuse cum stau lucrurile şi a şi arătat-o într-o notă, deci lui îi aparţine prioritatea în materie. Printre exemplele pe care le dă, n-am găsit în dicţionarele ruseşti pe* bagatel

şi pe ofans, *dar însuşi faptul că apar în vechi traduceri din ruseşte este un indiciu cu privire la originea lor (în ce priveşte pe* camot *pentru* comodă, *e suficient să observăm prima vocală şi consoana finală, ca să fim siguri că a venit din rusă). Cît despre* grupă, *de asemenea citat de Bogaci, vezi discuţia aici mai jos, la p. 54.*

La exemplele adunate aş mai adăuga acum pe parol (*DLR*) *şi pe* pedal (*cf. rus.* педаль, *gr.* πεδάλι). *O excepţie ar constitui-o* mod *pentru* modă (*Mumuleanu, C 39/3, în DLR s.* modă, *2*), *fără paralelă străină, dar ar putea fi o simplă eroare. Prin grecescul* σιγαρέττον *se explică* ţigaret, *pe care DLRM îl derivă, fără nici o justificare, din* ţigaretă.

Iată alte cîteva trimiteri şi rectificări :

Pentru blid (*p. 60 u.*), *trebuia făcută o trimitere la Pătruţ, CL, I, 1956, p. 32.*

În ce priveşte pe franzolă (*p. 96*), *originea lui slavă fusese arătată de Gh. Bogaci,* art. cit., *p. 202.*

Pentru morătoare (*p. 120*), *vezi aici mai jos, p. 65.*

Năzbîtie (*p. 28 u.*) *a fost explicat de C. Racoviţă, BL, VIII, p. 165* (*discuţia a fost reluată acum, cu alte elemente, de I. Robciuc, LR, XV, p. 580*).

La neleapcă (*p. 121*) *trebuia citat Semcinski, p. 92. Explicaţia prin sl.**neletka *e întărită de forma* meleatcă (Gl. reg., *p. 47*).

La oşti (*p. 122 u.*) *am pomenit de fr.* ouste, *pe care l-am socotit că vine din turceşte. Observ acum că Jules Bloch,* Les Tsiganes, *Paris, 1953, p. 111, presupune că* ouste *e din ţig.* ušt *„scoală-te", cu trimitere la rom.* a se uşchi (*BL, II, p. 194*).

Cu privire la prîslea (*p. 132*), *şi Pascu,* Suf., *p. 301, porneşte de la bulg.* пръст, *fără a arăta ce e* -lea.

Pentru şleampăt (*p. 150 u.*), *ar fi trebuit să fac o trimitere la acad. Iorgu Iordan, BPh., IX, p. 121; vezi şi* Gl. reg., *p. 67,* şcleampă *„om bătrîn, ramolit", explicat prin germ.* Schlamper.

Pentru forma şurincă, *ar fi trebuit citat Teaha, p. 271, vezi şi* Lex. reg. *II, p. 17* (şiningă), *p. 32* (şulindră), *iar pentru forma* şirincă, *Semcinski, p. 105.*

Mai adaug în aceeaşi ordine de idei că în Rom. lit. din 10 febr. 1972 am explicat termenul familiar banc *prin limbajul jucătorilor de cărţi. Mi-a scăpat atunci că a fost înregistrat de Gh. Agavriloaiei, în BPh., IV, p. 139, şi explicat, aproape aşa cum aveam să o fac eu mai tîrziu, de acad. Iorgu Iordan, în acelaşi număr al BPh., la p. 155–156.*

PROBLEME TEORETICE

Şi de data aceasta cartea mea se începe cu cîteva considerații mai generale asupra modului cum trebuie privite unele fapte referitoare la etimologie.

Încrucișări (contaminări), etimologii populare

Principiul pe care se bazează etimologia este „arbitrarul semnului lingvistic" : în general, sunetele din care e format un cuvînt nu corespund în nici un fel trăsăturilor care-i alcătuiesc înțelesul, de exemplu între sunetele *b-u-n* și definiția cuvîntului *bun* nu se poate face nici o legătură ; de aceea, cînd constatăm că în franțuzește cuvîntul corespunzător este *bon*, în italienește *buono*, în spaniolește *bueno*, sîntem în drept să ne întrebăm : cum au nimerit toate populațiile romanice cam aceeași combinație de sunete pentru a denumi cam aceeași noțiune ? Răspunsul este că n-au „nimerit", că alegerea sunetelor s-a făcut o singură dată în trecutul îndepărtat, că limbile romanice au moștenit din latinește complexul sonor, aducîndu-i apoi unele schimbări specifice fiecăreia dintre ele. Deci faptul că un anumit grup de sunete exprimă același înțeles în mai multe limbi ne dă aproape siguranța că e vorba de aceeași origine (cuvîntul poate fi moștenit în comun sau împrumutat de o limbă de la alta) ; coincidențele datorite hazardului sînt atît de rare, încît de obicei pot fi neglijate.

Am amintit principiul arbitrarului pentru a lua în discuție un mod de etimologie care pare foarte răspîndit la noi : amestecarea a două cuvinte diferite, în termeni lingvistici î n c r u c i ș a r e sau, mai „radical", c o n t a m i n a r e. Iată un exemplu : în RRLi., XVIII, p. 518, Emil Vrabie explică forma *do-*

horniță (întîlnită în fostul județ Tecuci, *Lex. reg.*, II, p. 95) prin contaminarea lui *dohotniță* (derivat de la *dohot* cu sufixul *-niță*) cu *duhoare*. S-ar putea întîmpla ca explicația să fie justă, dar ce mijloc avem să o demonstrăm? Aici nu mai e vorba de arbitrar, iar dacă încercăm să descoperim noțiuni care să aibă ceva comun cu *dohotnița*, putem găsi și altele care să fie denumite prin cuvinte mai mult sau mai puțin asemănătoare, de exemplu *păcorniță*; dealtfel *dohotnița* nu miroase chiar așa de urît.

De fapt, explicarea prin combinarea a două cuvinte comportă diferite grade de probabilitate. Cele mai sigure exemple mi se par cele pe care le-am cuprins sub denumirea de „deraieri lexicale" („Buletin științific al Academiei", seria C, tom. I, nr. 2, 1949, p. 141—147): o denumire ca *nepurcel*, din *nepot* + *purcel*, nu are efect decît dacă formația e transparentă, prin urmare nu numai cel care o face, ci și cel care o ascultă trebuie să aibă permanent în minte ambele elemente primitive. La exemplele adunate în articolul citat s-ar putea adăuga *flăşcău* (Udrescu), din *flăcău* combinat cu *fleaşcă* (am auzit adesea zicîndu-se *fleşcău*).

Şi în afară de această situație sînt cazuri unde explicația prin încrucişare pare sigură. Este vorba în primul rînd de formații complexe, adică de încrucişarea a două grupuri de cuvinte, ceea ce face foarte puțin plauzibilă explicația printr-un accident (vezi articolele mele *Etymologie de mots dont on ignore le sens*, în volumul omagial Haudricourt, *Langues et techniques, Nature et Société*, I, *Approche linguistique*, Paris, 1971, şi *Différents degrés d'arbitraire*, în *Hommage à Rita Schober*, *Romanische Philologie Heute*, Berlin, 1969, p. 705—706. Iată un exemplu: în *Lex. reg.* II, p. 15, găsim *sărac lucit pămîntului*; pare evident că s-au amestecat aici *sărăcie lucie* cu *sărac lipit pămîntului*, căci altfel *pămîntului* n-ar avea nici un rost. Apropiat de acest caz este cel al cuvintelor aparent compuse, de exemplu *margariscoică*, din *mărgăritar* + *scoică*, sau *matînă* „bunică", din *mama bătrînă* (în limbajul copiilor), ambele din DLR.

În continuare ar trebui să clasăm aici aşa-numitele e t i m o l o g i i p o p u l a r e: întîlnind un cuvînt cu care nu e deprins, vorbitorul încearcă, printr-o uşoară modificare fonetică, să-l introducă într-o familie cunoscută, de exemplu *felicita* devine *fericita*, pentru că e apropiat de *ferici* (*Gl. reg.*, p. 33), cu care dealtfel e înrudit etimologic. Aici putem adăuga pe *briceag*, din tc. *biçak*, trecut în familia lui *brici*, *credelniță* (*Lex. reg.* II, p. 76), din *cădelniță* apropiat de *credință*. *Stingher* e lăsat fără etimologie în dicționarele noastre; REW îl derivă de la *singularis*, dar adaugă că *t* e neexplicat; totuşi Giuglea, DR, II, p. 901, la care trimite REW, a dat o explicație: influența lui *stinghe*, cf. *stînjeni*; mai aproape mi se pare că e familia lui *stîng* (cf. *stîngaci*). Vezi şi mai jos, p. 85, *zgărdan*.

Alteori modificarea priveşte numai terminația, eventual sufixul: *glăvățînă* „cap" (*Lex. reg.* II, p. 13), din *glavă* + *căpățînă*, *năpîrlă* (*Gl. reg.*, p. 49), din *năpîrcă* şi *şopîrlă*, *trepegior* (*Gl. reg.*, p. 75), din *trap* şi *repegior*. Poate fi vorba chiar de simplul amestec a două sufixe: *acoperemiş* (*Gl. reg.*, p. 13), din *acoperemînt* + *acoperiş*.

Desigur, la cele mai multe dintre aceste exemple nu avem siguranță absolută. Scutite de îndoială mi se par şi aici cele create în glumă. Acum vreo 40 de ani, se spunea în Bucureşti despre cei care călătoreau atîrnați pe scara tramvaiului, evitînd astfel să plătească biletul, că au *atîrnament*: este evident că la *a se atîrna* se ataşa sufixul de la *abonament*.

Iată însă unele pe care îmi vine mult mai greu să le accept: *comandăş* „cîrmaciul plutei" (*Gl. reg.*, p. 27), din *comandă* şi *cormanăş* (dificultatea vine de acolo că sufixul *-ăş* nu este productiv pentru numele de agent în româneşte). Cam tot aşa am rezerve față de *torcărie* „clacă de tors lînă" (*Lex. reg.* II, p. 32), explicat prin *a toarce*, la care se alipeşte sufixul de la *furcărie* (dar acest sufix, în principiu, nu se ataşează decît la teme substantivale).

Alte exemple greu de admis, după părerea mea: *hărmălaie*, din *hălălaie* + *larmă* (DA), dar *hălălaie* e ca şi necunoscut, pe cînd *hărmălaie* e foarte răspîndit (Tagliavini, Arch. Rom., XII, 1928, p. 194, îl explică prin *irmologhion*); *cartihizm* „catehism", explicat prin încrucişare cu *carte* (*Gl. reg.*, p. 22): sînt atîtea cuvinte cu un *r* adăugat înaintea unei consoane interne, de exemplu *argent* (MCD, p. 54), *arşeu* (MCD, p. 247), *coarjă* (DA), *marşină* (DLR; Ursu; Teaha, p. 241; *Gl. reg.*, p. 46 etc.); *sărceală*, *sărcela* pentru *țesală*, *țesăla* (*Gl. reg.*, p. 61) ar trebui confruntate cu *cersală*, din ucraineană (Semcînski, p. 77), *şpargă* pentru *şpagă* (MCD, p. 96 şi 268, vezi aici mai jos, p. 80); *şpargă* şi pentru *şpagă* „sfoară" (*Lex. reg.*, I, p. 72). Fenomenul a fost studiat în ansamblu de Marcel Cohen, BSL, XXX (90), p. 128—152 (vezi în special p. 133).

Explicații care mi se par cu totul neverosimile : *bagdadele* „diferite lucruri din gospodărie", din *bagatele* + *bagdadie* (*Gl. reg.*, p. 15 : ce amestec ar putea avea aici *bagdadie*?) ; *calicatură* pentru *caricatură* prin apropiere de *calic* (? *Gl. reg.*, p. 21–22) ; *a cîrtici* „a vorbi de rău, a critica" ar fi contaminație între *cîrti* și *critica* (*Gl. reg.*, p. 25), dar pare mult mai probabil că la *cîrti* s-a adăugat sufixul *-ci* (vezi Gheorghe Dobrescu, SMFC, IV, p. 37–45) ; *măciulie* ar fi *măciucă* + *gămălie* (DLR), dar nu se vede ce are comun *măciuca* cu *măciulia*. Pentru *gaiță*, explicat prin *gaz* + *țaică*, vezi aici mai jos, p. 83.

Sînt cazuri cînd se spune simplu „etimologie populară", fără să se arate punctul de plecare : *ciupciuruc* „agent sanitar" e explicat „prin etimologie populară de la *subchirurg*" (*Gl. reg.*, p. 25), dar cu ce s-a făcut asocierea, cu *ciuruc*? Lucrul e cu totul neverosimil ; *crimă* „climă" ar fi prin etimologie populară (*Gl. reg.*, p. 28) ; *majordon* pentru *majordom*, prin etimologie populară (DLR) : cu ce? Ar trebui poate să socotim că și *galanton* se explică la fel? E vorba de fapt de o adaptare, ținînd seamă de faptul că româna populară e puțin deprinsă cu finalele în *-om* accentuat.

Cea mai bună dovadă că explicațiile de felul citat, chiar cînd sînt plauzibile, nu pot fi considerate categorice este faptul că e ușor să găsești mai multe pentru fiecare cuvînt. *Madaranță* ar fi *madamă* + *zdreanță* (DLR) : de ce nu + *cotoroanță*? *Mamorniță*, pentru DLR, e *Mamon* + *baborniță*, vezi însă alte explicații în ER, p. 21 (între care una a mea) ; *cînechișteriță* „gîndac care strică cartofii și porumbul" (*Lex. reg.* II, p. 45) e influențat de *cînepă* sau de *cîne*?

Revenind la forma *dohorniță*, de la care am pornit discuția, găsim ușor o explicație mult mai verosimilă decît încrucișarea cu *duhoare* : grupul de consoane *tn* este neobișnuit în limba noastră, de aceea întîlnim numeroase exemple de înlocuire a lui cu *rn* : *cloporniță* (DA), cu *ln* : *duholniță* (Udrescu ; vezi și *dihoniță*, BPh., V, p. 163 ; FD, VIII, p. 213), cu *cn* : rîul *Sitna* (jud. Botoșani) e rostit adesea *Sicna*, dar *cn* devine *rn* în *tîrnafes* (BPh., V, p. 174). Cam în același fel *tl* devine *rl* în *cearlău* (BPh., V, p. 160), în *părlăgea* (BPh., V, p. 170 și 182), în *porloavă* pentru *potloagă* (Marius Sala, FD, III, p. 205) și *dl* devine *rl* în *povirlă* pentru *povidlă* (AUT, V, p. 68–69, *Gl. reg.*, p. 57). Faptul că în cuvinte foarte deosebite unul de altul găsim aproximativ aceeași transformare dovedește că avem de-a face cu

un fenomen fonetic, în care analiza semantică nu a avut nici un rol, prin urmare sîntem relativ apropiați de „arbitrar".

Urmează din cele arătate că explicațiile prin încrucișare pot fi corecte, dar numai rareori avem mijlocul să o dovedim categoric. Mai interesant este că în unele cazuri se poate dovedi categoric că nu sînt corecte. Iată aici unul din ele :

În DR, IV, p. 836, V. Bogrea a explicat pe *otozbir* prin tc. *otuzbir* „31", fiind totuși destul de încurcat de evoluția înțelesului. De aceea a propus o încrucișare cu *zbir* (numai în ce privește sensul). Am dat și eu explicația prin turcă (pornind de la forma românească *otuzbir*) în GS, VI, p. 332, fără să izbutesc să justific sensul (de-abia acum observ că nu făcusem decît să repet încercarea lui Bogrea) ; mai tîrziu mi-a ajuns la cunoștință explicația adevărată și am publicat o notă în RESEE, I, p. 551 u. : s-a pornit de la excesele săvîrșite la Iași de regimentul 31 de ieniceri la începutul secolului trecut.

Expresii paralele

Este meritul lui Pericle Papahagi de a fi lansat acest subiect : lucrarea lui, intitulată *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Leipzig, 1908, a demonstrat că un mare număr de expresii frazeologice sînt comune limbilor așa-numite balcanice, printre care figurează și a noastră. Eu însumi am adăugat cîteva exemple la culegerea lui (vezi și aici mai jos, s.v. *pușcă*), iar de curînd doi studenți ciprioți, Hristakis Anastasiu și Marios Karmellos, au publicat în RESEE, IX, p. 263–267, o listă de expresii românești cărora le-au găsit paralele exacte în graiul lor[1]. Dar cu aceasta inventarul nu e nici pe departe încheiat și se mai pot găsi ușor materiale, care privesc în primul rînd pe lexicograf, deci evocarea unora dintre ele aici nu este deplasată (singura rezervă care se poate face este că nu totdeauna punctul de plecare al expresiilor este în străinătate, unele dintre ele pot să fi apărut în românește, deci în cazul acesta se discută etimologia unor expresii din alte limbi decît româna).

[1] Printr-o regretabilă eroare articolul a apărut sub numele meu. Nu am avut alt merit decît acela de a-i fi încurajat pe autori să-și elaboreze studiul.

Iată cîteva paralele turco-române. Găsesc la M. L. Wagner, BPh., X, în articolul intitulat *Der türkische Argot*, următoarele:

çozülmek „a fugi", propriu-zis „a se topi" (p. 22);
nallar atmak „a lepăda potcoavele", adică „a muri" (p. 10);
tasma „guler tare", propriu-zis „zgardă" (p. 20).

Mai adaug, după *Dicționarul turc-rus*, *sardalye gibi istif olmak* „ne-am înghesuit ca sardelele" (în bulgăreşte se zice *като сардели* „înghesuiţi").

Exemple bulgăreşti, întîlnite în РСБКЕ:

като от кутия изваден „îmbrăcat frumos, cu haine noi, călcate", propriu-zis „ca scos din cutie" (s.v. *кутия*);

две дини под една мишница не се носят „doi pepeni la o subsuoară nu se poartă" (s.v. *диня*), în româneşte *nu poţi ţine doi pepeni într-o mînă*;

сляпа баба „baba oarbă" (s.v. *сляп*).

În dicţionarul bulgar-grec:

никнат като гъби, gr. φυτρώνουν σάν μανιτάρια „răsar ca ciupercile" (s.v. *гъба*[1]).

допря ножът до кокала, gr. ἔφθασε τό μαχαίρι στό κόκκαλο „a ajuns cuţitul la os" (s.v. *нож*);

той му лепна плесница, gr. αὐτός τοῦ κόλλησε ἕνα μπάτσο (ἕνα χαστούκι) „i-a lipit o palmă"; *изяде една плесница*, gr. ἔφαγε ἕνα χαστούκι „a mîncat o palmă" (s.v. *плесница*). Ce e drept, în româneşte se zice *a mînca bătaie*, nu *palme*;

езика ми се плете, gr. μπερδεύει ἡ γλῶσσα μοῦ „mi se împleticeşte limba" (s.v. *плета*);

на топа на устата (*съм*), gr. στήν μποῦκα τοῦ κανονιοῦ (εἶμαι) „sînt în gura tunului" (s.v. *топ*).

Mai adaug la acestea şi o paralelă ucraineană: la Grincenko am găsit *мокрий дощу не боїться* „udul de ploaie nu se teme" (s.v. *мокрий*).

Doresc să fie clar că nu am făcut o cercetare specială pentru a aduna aceste materiale, ci am notat ce am găsit întîmplător. Scopul pentru care am făcut-o este să semnalez interesul pe care ar trebui să-l arătăm faptelor de acest tip.

Expresii scurtate

În ER, p. 159 u., am discutat expresiile *îngheţat tun*, *sănătos tun*, *doarme tun*, arătînd că nu avem de-a face cu o simplă

suprimare a prepoziţiei *ca*, ci cu o elipsă mult mai amplă: „îngheţat în aşa fel încît pot trece tunurile peste el", „doarme de poţi să tragi cu tunul şi nu-l trezeşti" (nu am putut vedea ce se ascunde sub *sănătos tun*). Tot aşa se zice *nu se ştie ca pămîntul* „nu se ştie aşa cum nu se cunoaşte ce e ascuns în pămînt" (evident, am putea să ne gîndim şi la o copie după *tace ca pămîntul*).

Problema, într-un fel, a fost atinsă de Sextil Puşcariu, care (în *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 116 şi 126) aduce cîteva exemple ca *ce dracu faci* pentru „ce, dracu să te ia, faci", *i-ai ars o palmă* „i-ai dat o palmă atît de dureroasă, încît a avut senzaţia că l-ai ars cu ceva", şi numeşte procedeul b r e v i l o c v e n ţ ă.

Alt aspect a fost relevat de Elena Burducea-Lupu, în articolul *Anticiparea — procedeu stilistic* (LR, XVII, 1969, p. 68—74). E vorba anume de faptul că substantivul sau adjectivul pus la sfîrşit anticipează rezultatul acţiunii verbului plasat mai înainte: *a lega burduf* înseamnă „a lega în aşa fel încît cel care suferă acţiunea va fi la fel cu un burduf"; *a lămuri buştean* vrea să zică „după ce a primit lămuririle, cineva este tot atît de orientat cît este un buştean".

De fapt, şi privind lucrurile în felul acesta, tot în cadrul elipsei ne menţinem. Ţin să notez că, discutînd această problemă, nu ne depărtăm de cercetarea etimologică, pentru că numai explicarea formulei sintactice ne dă garanţia că ultimul cuvînt este cel la care ne gîndim şi nu unul care întîmplător e omonim cu acesta: cît timp nu s-au lămurit legăturile cu celelalte membre ale frazei, sensul cuvîntului nu e clar, deci lipseşte unul dintre cele două elemente pe care se bazează etimologia.

Desigur, cele mai multe exemple de care dispunem prezintă numai suprimarea prepoziţiei comparative (de exemplu *a se ţine scai* este „a se ţine aşa cum se ţine scaiul") şi pe acestea nu le iau în discuţie aici, deoarece nu aş aduce mare lucru ca noutate (pentru *gol puşcă* vezi mai jos, p. 73). Dar poate lipsi şi altă prepoziţie, de exemplu *pînă la*, în formula *plin buză*. După Elena Burducea-Lupu, p. 69, *a lăsa scîndură* trebuie înţeles ca „a lăsa ca scîndura", dar cred că s-ar putea să fi fost la origine „a lăsa numai cu o scîndură". E greu de spus ce lipseşte în expresii ca *amorezat lulea*, *prieten la toartă* (sau *la cataramă*), *scump foc*, *urît foc*, *toţi în păr* şi foarte multe altele.

Cele mai interesante sînt, bineînțeles, cazurile unde nu lipsește o prepoziție, ci cuvinte cu sens noțional. *Ai să plătești ca popa*: ne vine imediat pe buze întrebarea „dar cum plătește popa?" Desigur nu mai mult și mai prompt decît alții. Într-o societate impregnată de spirit religios, expresia a fost probabil la început „fără discuție, așa cum acceptăm ce spune popa".

Nu am pretenția de a da aici explicații definitive, ci numai de a semnala o posibilitate de cercetare, eventual de a da îndemnul pentru a se elabora un studiu cu caracter general.

Înțelesul cuvintelor expresive

Este un fapt cunoscut că anumite cuvinte cu caracter expresiv suferă schimbări de formă destinate să marcheze și prin sunete ideea exprimată. Am discutat asemenea exemple în SCL, X, 1959, p. 205–211. Dar se poate constata că și sensul cuvintelor de felul pomenit este mai puțin ferm decît al celorlalte. În decursul activității mele lexicologice, am avut adesea ocazia să mă lovesc de cuvinte de argou (sau formate cu elemente imitative, și chiar pur și simplu expresive), la care înțelesul este foarte puțin stabil. E cazul, de pildă, al cuvintelor de origine țigănească: fie că au mai multe înțelesuri foarte depărtate unul de altul, fie că au un singur înțeles, dar cu totul diferit de cel originar. Iată cîteva exemple: țig. *akana* „acuma", rom. *hacana* „la o parte"; țig. *mišto* „bun", rom. *a lua la mișto*, *a face mișto* (*de cineva*) „a-și bate joc" (vezi alte înțelesuri și mai depărtate în BL, II, p. 172); țig. *muk-*, participiu *muklo* „a lăsa", rom. *a mucli* „a tăcea", dar și „a lovi" (CV, 1951, nr. 5, p. 25), „a o face de oaie" (Udrescu); țig. *nasul* „rău", rom. *nasol* „urît", *nasoală* „țigară", *nasulie* „scandal", „pericol"; țig. *šukar* „frumos", cu derivatul românesc *a se șucări* „a băga de seamă", „a se supăra"; țig. *ušt-* „a se scula", rom. *a se ușchi* „a o șterge", participiul *ușchit* însemnînd „chior", „urît".

La Th. N. Trâpcea, AUT, 2/1964, p. 267, găsim cuvîntul *andrabule* cu sensul de „boarfe, zdrențe". Vezi cu totul alte înțelesuri în BL, II, p. 122.

Iată și alte exemple: *onanie* (DLR) înseamnă și „mic" și „mare"; *pahonț* „infanterist", dar la Udrescu „ciocoi";

tiribombă „călușei" etc. (vezi ER, p. 155) are și înțelesul de „pocnitoare" (comunicat de Traian Costa).

M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1960, p. 377 urm., a arătat că forma cuvintelor imitative se schimbă foarte ușor, pentru că imitația nu e decît aproximativă. Dar în cazurile citate aici nu e vorba de imitație. Desigur, pe vorbitor îl impresionează fasonul străin al cuvintelor, iar înțelesului nu-i dă mare atenție. În acest sens vor trebui apreciate etimologiile propuse mai jos pentru cuvinte ca *abțigui*.

Cuvinte franceze formate în străinătate

Sub acest titlu am prezentat o notulă la Societatea de Lingvistică din Paris. Rezumatul, publicat în BSL, XXXII, nr. 96, p. XIV, conține unele mici inexactități. Cuvintele inserate acolo ca formate în România sînt: *jobin*, *en gros*, *en détail*, *damă*, *dameză*, *manicheză*, *tur și retur*. Dintre acestea, trebuie evident suprimat *damă* și de asemenea *en gros*, care au fost formate de francezi, iar *tur și retur* este un exemplu bun, numai că, după toate probabilitățile, e format în Germania (ca și *Hôtelieuse* și *Balletteuse*, de care m-am ocupat în BL, II, p. 241), formate cu același sufix ca *dameză* și *manicheză* (acesta din urmă ieșit din paralelismul cu *coafură/coafeză*, deci *manicură/manicheză*). Spre marea mea mirare, citesc în *Fremdwörterbuch* (Leipzig, 1960) că *Balletteuse* vine din franțuzește.

Am auzit în trecut de mai multe ori pronunțîndu-se *reportör* în loc de *reporter*, evident pentru că se urmărea o pronunțare mai „franceză"; cel care aranjează vitrinele se numește *vitrinier*, dar în mediul comercial am auzit zicîndu-se *vitrinior*, ca și cînd ar fi fost la bază un derivat francez cu sufixul *-eur*.

În deceniul al patrulea al secolului nostru s-a întîmplat de mai multe ori să aud francezi făcînd glume pe seama calității limbii franceze folosite la posturile noastre de radio, pentru că în emisiunile pentru străinătate se întîlnea, ca substantiv și ca adjectiv, cuvîntul *progressiste*, în timp ce francezii nu aveau decît adjectivul *progressif*. Astăzi *progressiste* apare în presa franceză, ca adjectiv și ca substantiv, și a pătruns și în dicționarul Bordas. Cred că și substantivul *portativ* a fost creat în românește cu gîndul că ar exista modelul în franțuzește.

În *Gl. reg.*, p. 68, citim : *șnaideză* „instrument cu ajutorul căruia se fac ghiventuri", după care se adaugă „cf. germ. *schneiden* « a tăia »". O clipă am crezut că am găsit o paralelă la *dameză*. În realitate avem de-a face cu germ. *Schneideisen* „filieră de șuruburi", dar desigur adaptarea s-a făcut ținîndu-se seama de sufixul francez *-euse*.

Din nou despre adjectivele în *-nic* și *-os*

În cartea mea *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, constatînd că numele de agent se transformă în românește în adjective, am explicat o serie de adjective românești formate cu sufixul *-nic* prin substantive slave în *-ĭnikŭ*, iar acolo unde nu am găsit atestate astfel de substantive, ci numai adjective în *-ĭnŭ*, am reconstruit pe baza acestora substantive slave în *-ĭnikŭ*, pentru a le pune la originea adjectivelor românești corespunzătoare. André Vaillant, în *Revue de Critique et d'Histoire Littéraire*, 1931, p. 90—91, a criticat această idee, arătînd că, odată ce româna avea adjective în *-nic* paralele cu formații slave în *-ĭnikŭ* și în *-ĭnŭ* de la aceeași bază, putea foarte ușor să transpună în adjective cu sufixul *-nic* adjectivele slave care prezentau sufixul *-ĭnŭ*. Am recunoscut în gînd că critica e justă.

Problema a fost reluată de I. Gălăbov în revista bulgară „Български Език", XVI, p. 299—313 ; la p. 302, autorul se arată de acord cu ideea că derivatele ca *năsilnic*, *năstrușnic*, *potrebnic*, *samavolnic* n-au putut fi formate în română, care nu are prefixele *nă-*, *po-*, nici elementul de compunere *sama-*[1] ; mai mult, derivatele ca *năstrușnic*, *nemojnic*, *troicinic*, *veșnic* n-au putut fi formate în românește, din cauză că prezintă, înaintea sufixului, consoanele *š*, *ž*, *č*, pe cînd bazele lor se termină în *č*, *g*, *c*, *k*. De aici rezultă că ele au fost formate într-un mediu bilingv, de oameni care cunoșteau și româna și bulgara, deci într-un fel am porni tot de la forme reconstruite. Trebuie să fac unele rezerve în ce privește existența prefixelor *nă-* și *po-*, care nu sînt complet absente în românește (pentru cel dintîi vezi Florica Ficșinescu, SMFC, V, p. 9—15, pentru cel din urmă vezi ER, p. 24 urm.), și de asemenea în ce privește transformarea consoanelor înainte de *n* : dacă de la *pace* se formează în românește *pașnic*, nu avem de ce să ne mirăm cînd găsim formații ca *năstrușnic*. Se înțelege, evident, că împrumuturile au loc în primul rînd (dar nu exclusiv) acolo unde sînt oameni care cunosc ambele limbi.

[1] Scriban explică pe *năsilnic* și *samavolnic* prin rus. *насильник* și *самовольник*.

Cred că adjectivele formate cu sufixul *-nic* pot furniza foarte bune exemple pentru teoria etimologiei multiple. Apriori nu se poate tăgădui că unele adjective în *-nic* vor fi venind din substantive slave neatestate, dar care au putut exista cîndva. Care anume ar fi acelea e greu de spus, și pentru aceasta ar trebui cunoscute foarte bine amănuntele privitoare atît la română cît și la slavă. Nu e nici o îndoială că unele sînt o simplă transpunere a adjectivelor corespunzătoare, formate în slavă cu sufixul *-ĭnŭ*. Altele au putut fi formate în românește, de vreme ce avem derivate de la teme neslave (de exemplu *dornic*) : cine ar putea dovedi că *războinic* nu este în această situație, chiar dacă e folosit și ca substantiv, iar substantivul разбойникъ e atestat în slavă?

Mai concret : este foarte posibil ca același cuvînt, să zicem *războinic*, să fi fost cîndva și undeva împrumutat din slavă, iar altă dată și în altă parte să fi fost format în românește de la *război* ; *veșnic* a putut fi copiat după sl. вѣчьнъ și, în alte împrejurări, format în românește de la *veci*. Mai mult decît atîta, același adjectiv poate avea trei origini : *nemernic* poate fi din scr. *namernik*, cum zice DLRM, refăcut după sl. намѣрьнъ, cum zice TDRG (care pune asterisc înaintea formei slave, deși aceasta se găsește la Miklosich), și format în românește de la *nemeri*. Gămulescu nu a inserat cuvîntul printre cele de origine sîrbocroată, iar Scriban ne trimite la un v.sl. намѣрьникъ. Nici una din cele trei ipoteze nu poate fi dovedită, dar nici respinsă, și de asemenea e posibil ca două din ele sau chiar toate trei să corespundă parțial adevărului. Iată încă un exemplu de aporie etimologică : în ER, p. 27, am explicat pe *nestașnic* ca paralel cu scr. *nestašan*, nu provenit din acesta, cum crede CADE (s.v. *năstașnic*) ; desigur m-a reținut diferența între sufixe ; Gămulescu a admis însă etimologia sîrbă, după ce Mile Tomici, LR, XV, p. 100, a propus ca punct de plecare un scr. *nestašnik* „neastîmpărat, zburdalnic" (adjectiv ? !).

Și în alt chip e posibil ca mai multe ipoteze opuse să fie toate juste. Un derivat ca *strădalnic* e explicat prin v.sl. стра-

дальникъ (Scriban), prin sl. *stradanĭnikŭ (TDRG, CADE) sau prin scr. *stradalnik* (DLRM; Gămulescu nu a acceptat ideea), dar poate fi format și în românește, de la *strădanie* (ca să nu mai pomenim ideea că ar putea fi și de la *strădui* cu sufixul *-alnic*).

Alt aspect al problemei: adjectivele formate în românește au ca bază verbe, substantive sau tot adjective? Vom merge aici pe calea inaugurată de Theodor Hristea, care a arătat (LR, XX, p. 479–488) că chiar și cuvintele formate din materiale ale unei singure limbi pot avea etimologie multiplă. *Amarnic* e de la *amărî* sau de la *amar*? (acesta din urmă putînd fi și adjectiv și substantiv); *mișelnic* e de la *mișel*, sau de la *mișelie*? La prima vedere poate părea curios să spunem că s-ar putea porni de la adjective pentru a se ajunge tot la adjective, dar avem exemple neîndoielnice de existență a acestui tip. Să zicem că nu acordăm atenție unor exemple cum ar fi *căsătornic*, *codașnic*, *flecarnic*, *începătornic*, pentru că, în afară de valoarea de adjectiv, ele au putut-o avea și pe cea de substantiv, fără să mai pomenim de faptul că și baza lor a putut fi de fapt substantivală. De asemenea *dator* poate să fi avut rol de substantiv cînd s-a format *datornic*, dar acesta funcționează tot ca substantiv. Să trecem și peste tipul *generalnic* (pe care l-am discutat în RRLi., XIV, p. 330), cu model în rusește (se poate alătura și *provizornic*, paralel cu rus. *провизорный*), deși unele au putut fi formate în românește fără a fi copiate după modele rusești în *-ный* (*slobodnic* este oare din bg. *свободен* sau din rom. *slobod*?). Dar ce vom face cu *veselnic*, pentru care nu se găsește paralelă în slavă, nici substantivală, nici adjectivală? (Să-l derivăm de la *veselie*?) În copilărie, în Moldova, am auzit spunîndu-se *grozavnic*.

Lucrurile acestea mă fac să mă mai gîndesc la cele ce le-am spus în ER, p. 92, despre adjectivele formate cu sufixul *-os*, de tipul *adîncos*. Am exprimat acolo îndoieli asupra formării unora dintre ele de la adjective și iarăși, în unele cazuri, voi fi avut dreptate. *Mișelos* ar putea fi format de la *mișelie* (dar și de la *mișel*), ca *bucuros* de la *bucurie* (deși *bucuros* mi se pare mai probabil pornit de la primitivul **bucur*); *sălbăticos* se poate explica și prin *sălbăticie* și prin *sălbatic*. În ultimele două exemple au putut interveni și verbele, de vreme ce *strălucos* nu poate porni decît de la *străluci*. Dar sînt exemple de derivate în *-os* care nu au alături decît adjective: *blegos*, *căldos*, *hîdos*, *șodos*, *udos*, *umedos* (*umejos*, *umezos*). Sufixul *-os* adaugă o nuanță intensivă, eventual de ironie (am auzit astfel zicîndu-se *tetribilos*).

LEXIC

abțigui

În ER, p. 51, am explicat prin germ. *Abzug* pe *a abțigui* „a înșela", „a bate", refl. „a se îmbăta". Cuvîntul este mai răspîndit decît credeam eu: găsim *apțiguit* „amețit de băutură, afumat, cherchelit" din Balș (LR, VIII, 1, p. 61); *abțaig* „lucru de puțin folos; acte fără mare valoare cu care cineva încearcă să ciștige o cauză" și *abțaigui* „a se judeca, a intenta proces", *abțaiguială* „acțiunea de *a abțaigui*; morală, ceartă" din Rădăuți (*Lex. reg.* I, p. 97); *hapțugui* „a fura; a specula mărfuri; a aranja ceva" din Rădăuți (*Lex. reg.* I, p.117); *abțigui* „a se îmbăta", *abțiguit* „beat, chefuit", cu variantele *abțugui*, *abțuguit* (Udrescu).

În AUT, 1965, 3, p. 111, Ștefan Binder explică pe *abțaig* prin germ. *Akzept*, iar pe *habțugui* ca derivat de la *abțaig*.

Între timp am văzut altă posibilitate de explicare. În tinerețe am auzit adesea zicîndu-se (*a face*) *hapțighevezn*, de obicei la adresa evreilor, cu înțelesul de „afacere necorectă, înșelăciune". Mi se pare clar că era vorba de verbele germane *gehabt und gewesen*. Vorbitorul necunoscător al germanei le-a dat sensul care îl interesa pe el (vezi, mai sus, *Înțelesul cuvintelor expresive*). De aici s-ar putea să fi apărut, prin scurtare, *abțig-*, rădăcina lui *abțigui*. Evident, s-ar putea să se fi amestecat și *Abzug*.

agina

În *Dicționarul* lui Scriban găsim *a agina* (Olt.) „a înceta, a sta", cu exemplul *vîntul a aginat*, iar pentru origine se compară magh. *ágyalni*, *ágyazni* „a face patul", apropiere vizibil forțată

(Tamás nu insereazǎ cuvîntul). Udrescu îl are cu două înțelesuri: „a se da cu binișorul pe lîngă cineva, a se linguși, a acira" și „a întîrzia dimineața în pat, a lenevi, a atîrna". Cele două înțelesuri nu sînt tranșant despărțite, de vreme ce *a acira* înseamnă „a întîrzia" (DA). În orice caz, cuvîntul aduce prea bine aminte de *acina* ca să-l pot trece cu vederea. Pe acesta din urmă, consemnat de mine la Reviga (Ialomița) acum aproape 60 de ani (vezi BPh., V, p. 158), l-am pus în legătură cu *acera, acira*. *Acina* se spunea despre lună cînd răsărea după apusul soarelui și eu l-am interpretat ca „a aștepta". Poate că ar fi fost mai aproape „a întîrzia". Vezi *acira* „a stărui" din Rîmnicu-Vîlcea (*Lex. reg.* I, p. 74); Udrescu îl folosește foarte des în definiții (am numărat 14 exemple), ceea ce arată că verbul îi este foarte familiar (dealtfel e inserat și în DLRM).

În orice caz, *agina* din Argeș pare a fi același cuvînt cu *acina* din Ialomița. Lucrul este cu atît mai interesant cu cît astăzi numai cu greu mai poate fi reperat la Reviga (vezi Rom. lit. din 9.VIII.1973, p. 12).

aliant

În texte mai vechi apare pentru *aliat* varianta *aliant* (vezi exemple în DA). S-ar putea părea că e vorba de o deformare a lui *aliat* sub influența participiilor prezente latinești, în genul lui *premiant* pentru *premiat* (nu dau exemplul *adresant*, deoarece acesta nu este pur și simplu corupt din *adresat*, ci s-a amestecat și germ. *Adressant*, care, ce e drept, înseamnă „trimițător", nu „destinatar"). Cred însă că nu aceasta e explicația adevărată: mai probabil mi se pare că avem în *aliant* o formă refăcută din *alianță*.

alo

Dicționarele noastre îl explică din franțuzește. Se poate să fie just, dar francezii nu prea îl folosesc cînd vorbesc la telefon. S-a mai răspîndit la noi, ca interjecție, și în afara conversațiilor la telefon, pur și simplu pentru a striga pe cineva. Cu această întrebuințare vine sigur din nemțește și din ungurește (în franțuzește nu există): am asistat la răspîndirea acestei interjecții prin anii 1930–1940, în mare parte prin romanele traduse (și pentru englezescul *hello*).

ancontra

La Valentin Gr. Chelaru, BPh., IV, 106, *a se ancontra* „a se lua la ceartă" e declarat franțuzism de mahala. Desigur, nu voi fi de acord cu termenul f r a n ț u z i s m (vezi LR, XV, p. 219), dar cuvîntul nici nu vine din franțuzește, unde, pe cîte știu, **encontrer* nu e atestat (cel mult ar putea fi vorba de un cuvînt francez format în România, vezi p. 19 u.). Nici L. Spitzer, BPh., V p. 183, nu rezolvă problema trimițînd la fr. *rencontre*. De fapt, *ancontra* e o simplă variantă a lui *încontra*, atestat în DA și, cel puțin în primele decenii ale secolului nostru, răspîndit la țară (l-am auzit adesea în tinerețe la Reviga, vezi BPh., V, p. 166; vezi și Iorgu Iordan, BPh., V, p. 181). Vezi și derivatul *încontreală*, BPh., VII–VIII, p. 135.

Cred că *încontra* nu e derivat de la *contra*, cum zice DA, ci de la substantivul *contră* „ceartă" (BL, VI, p. 142 u. și 153 u.). Cu toate diferențele formale, cred că avem același verb în *a se încondura* (*încondora*, *Lex. reg.* I, p. 54). Dacă reiau aici discuția este pentru a nota o serie de variante care par a se explica prin încrucișări cu *chior*: *chiondora* (cu o serie de derivate) și *închiondora* (de asemenea cu derivate) la Udrescu, *chiondorî* și *condorî* la Scriban (care trimite, pentru derivatul *chiondorîș*, *condorîș*, la magh. *kondoros* „încrețit"; Tamás nu inserează cuvîntul), *închiondorî* la TDRG și CADE, *ciondorîș*, în *Lex. reg.* I, p. 113.

artor

În *Gl. reg.*, p. 14, e inserat cuvîntul *a'rtor* „plug", întîlnit într-o urătură: *Domnul cînd a cuvîntat, Artorul pe loc a stat.* I se dă ca etimologie lat. *aratrum*, fără să se explice diferențele fonetice. Ce trebuia să devină *aratrum* se poate deduce după forma aromână *arat*. Părerea mea este că accentul a fost notat greșit, trebuia scris *arto'r* (metrica permite această accentuare), și avem pur și simplu de-a face cu *arător*, cu sincopa lui *ă*. Dacă nu e nume de agent, poate fi acceptat și ca nume de instrument.

aschimodie

În LR, XIV, p. 557, N. Păduraru înregistrează cuvîntul, întîlnit la Constanța cu sensul de „persoană slabă și urîtă", explicîndu-l prin gr. ἄσχημος „urît". Bănuiesc că trebuie să por-

nim de la un adjectiv ἀσχημώδης, pe care nu l-am găsit atestat, dar care poate fi foarte bine format în greceşte cu -ώδης (vezi paralele în ER, p. 137). La Dimitrakos se găseşte ἀσκημάδι.

În BPh., IX, p. 116 u., acad. Iorgu Iordan citează cuvîntul *hazmodie*, întîlnit la M. Sorbul : — *Ei, bată-te noroacele de băiet, mare hazmodie mai eşti şi tu*, notînd că sensul nu pare a concorda cu cel dat de Scriban : *hazmodie* „căscătură, hiat, sunet discordant". Bănuiesc că la Sorbul *hazmodie* este o alterare a lui *aschimodie*. În treacăt fie zis, Scriban greşeşte cînd trimite, pentru finala *-odie*, la *tragedie*, deoarece acesta e compus cu -ᾠδ- „a cînta".

auzi

La TDRG şi în DA găsim, fără explicaţie etimologică, verbul *a auzi* cu înţelesul de „a mirosi". Vezi acum şi *Lex. reg.* II, p. 124, din Bucovina. Dumitru Ahriţculesei din Buzău îmi scrie că cunoaşte, din comuna sa natală, Cîndeşti, judeţul Botoşani, cuvîntul cu acest înţeles şi ştie că aşa se zice şi în ucraineană (comuna e compusă din şase sate, iar în două dintre ele se vorbeşte şi ucraineana) : *то мнесо си чуе* „carnea aceea s-a alterat (miroase)" ; *чути мирцем* „miroase a mort, miroase mortul".

avanisi

Valentin Gr. Chelaru, în BPh., IV, p. 106, explică verbul *a se avanisi* „a se plictisi" prin gr. ἀβανίζω „a calomnia, a acuza pe nedrept". La p. 154 a aceleiaşi reviste, acad. Iorgu Iordan socoteşte că e mai curînd vorba de un derivat românesc de la *avan* „cumplit". Părerea mea este că e o variantă a lui *afanisi* „a distruge", pentru care vezi forma *a se afinisi* „a se plictisi", notată de mine la Bucureşti (BL, IV, p. 65). Adaug acum şi un exemplu din Gh. Brăescu (*La clubul decavaţilor*, Bucureşti, 1965, p. 222) : *m-ai afanisit*.

azevedi

Atestat în *Lex. reg.* I, p. 40 (Oltenia), cu înţelesul de „a (se) adăposti". Este, evident, derivat de la *zăvadă* „adăpost pentru vite" (CADE).

azîr

Cu sensul „gata", atestat în GS, VII, p. 246, şi în *Lex. reg.* I, p. 40 (ambele din Oltenia). Din tc. *hazır*, cu acelaşi înţeles.

baletist, baletistă

Baletist mi se pare foarte nou, în tinereţe n-am cunoscut decît femininul *baletistă*. După cît pot vedea, mai apare numai în bulgăreşte (dicţionarele bulgare nu dau decît masculinul, *балетист*), care e explicat de БЕР prin francezul *balletist* (sic !). Înainte de a publica nota despre germanul *Balletteuse* (BL, II, p. 241 ; vezi şi aici mai sus, p. 19), am stat de vorbă asupra acestui cuvînt cu fostul meu profesor Jules Bloch, căruia i l-am tradus în franţuzeşte prin *ballétiste*, ceea ce l-a surprins : mi-a atras atenţia că un astfel de cuvînt nu există în franţuzeşte (se zice *danseuse de ballet*). Avînd în vedere frecvenţa sufixului *-ist* în româneşte şi faptul că opera e mai veche în România decît în Bulgaria, aş fi dispus să cred că *baletist* a fost luat de bulgari de la noi şi nu invers. Îmi face impresia însă că în bulgară este mai vechi decît în română. Rămîne, bineînţeles, posibilă şi ipoteza unei creaţii independente în ambele limbi.

bancă[1]

Bancă[1] „scaun" e explicat de DLRM, copiind ca de obicei pe CADE, prin fr. *banc*, fără nici o vorbă despre diferenţa de terminaţie şi de gen. DA îl explică prin it. *banca*, dar dă şi varianta *banc*, explicată prin germană. Cioränescu, care tratează pe *bancă*[1] şi *bancă*[2] împreună, porneşte de la it. *banca*, fr. *banque*, cu adaosul că varianta *banc* reproduce exact fonetismul francez, apoi notează că toate derivatele sînt împrumuturi directe : *bancar*, *bancher* etc., din italiană, franceză etc. (dar it. *banchiero*, fr. *banquier* trebuiau să devină **banchier*). Scriban pune şi el ambele sensuri împreună şi trimite la mai multe limbi : italiană, franceză, germană, greacă, rusă.

Ca de obicei, pentru noţiuni de acest fel, nu vom porni direct de la franceză, şi nici măcar de la italiană, ci trebuie să avem în vedere un intermediar într-o limbă mai apropiată de

noi. Bulgara are forma *банка*, pe care РСБКЕ o explică pr germană, iar БЕР prin română sau prin italiană. Pentru mi nu încape nici o îndoială că atît forma bulgară, cît și cea r mână (eventual una prin intermediul celeilalte) provin d greacă, unde se cunosc două variante, desigur numai grafic μπάγκα și μπάνκα; în românește forma populară *bangă* a fo multă vreme folosită și mi se pare sigur că e mai veche dec cealaltă. Ea reproduce pronunțarea grecească, iar *bancă* a fo refăcut sub influența occidentală.

bancă[2]

Cu înțelesul de „instituție economică”, *bancă* e explic de DLRM prin it. *banca* (fr. *banque*), iar derivatul *banche* fără ezitare, prin fr. *banquer* (evident, greșeală de tipar pentr *banquier*). Și aici urmează fidel pe CADE. Se știe însă că it lienii sînt bancheri mai vechi decît francezii și că fr. *banqu* e împrumutat din italiană. DN e deci mai corect : < fr. *banqu* it. *banco*. DA trimite tot la it. *banca*, iar pentru raport cu *bancă*[1], conferă gr. τραπεζίτης „zaraf” din τράπεζα „masă Ca și în cazul lui *bancă*[1] și poate mai mult încă aici, trebu să ne uităm întîi la limbile vecine. Bulgara are *банка*, cu der vatul *банкер*, explicate de РСБКЕ, primul prin italiană, doilea prin franceză. БЕР, care tratează pe *bancă*[1] și *banc* împreună, semnalează varianta mai veche *бангер*. Român cunoaște și ea formele populare *bangă*, *bangher*, evident m vechi (de aici și numele de familie *Banghereanu*?), care se e plică prin greacă: μπάγκα, μπάνκα, μπαγκ(ι)έρης, dar trebu amintită și forma turcească *banker*. Și aici au fost fără îndoia folosite la început numai formele cu *g*, apoi cele cu *k* au ven odată cu influența occidentală.

batichi

Găsim la Udrescu cuvîntul *batichi* „arendă”, cu variant *batic*. Pare simplu de spus că e același cu *embatic*, inserat d dicționarele noastre și explicat de TDRG și Ciorănescu pr gr. ἐμβατικὸν (δίκαιον); Scriban notează gr. ἐνβατίκι și ἐμβατίκ iar DLRM, ἐμβατίκιον, forme care explică, în ce priveșt finala, varianta citată de Udrescu. Dar cum a dispărut silab

inițială? Presupun că a fost confundată cu prepoziția ἐν „în”, care a fost tradusă, astfel că s-a zis *în batichi* în loc de *embatichi*.

bănicuță

La cele 4 exemple de diminutive terminate în *-cuță* formate de la substantive terminate în *-iț(ă)* (ER, p. 38), trebuie adăugat un al cincilea, *bănicuță* de la *baniță* (atestat la Udrescu).

bărbătuș

Se numește așa masculul unor specii de viețuitoare. TDRG notează că e vorba de animale mici, de unde ar reieși că diminutivul se justifică prin dimensiunile acestora. DA crede că e vorba de animale la care masculul nu are un nume aparte, ceea ce pare o lapalissadă : acolo unde există un nume specific (*cocoș*, *bou* etc.) se înțelege că nu mai este nevoie de altceva. Istoria cuvîntului pare ceva mai complicată. Femela, fiind de obicei mai mică decît bărbatul, este numită cu un diminutiv, *femeiușcă*, și acesta ajunge să fie folosit chiar la speciile de dimensiuni mari. Prin analogie, bărbatul, deși nu e mic, este numit *bărbătuș*. Avem deci aici un caz de etimologie multiplă de felul celor discutate în SLG, p. 68.

băț

În expresii ca *a fi băț*, *a se ține băț* (Udrescu, s.v. *băț*), nu avem substantivul *băț*, ci o „deraiere” pentru *bine* (vezi articolul meu citat aici mai sus, p. 12, și reprodus în *Scrieri de ieri și de azi*, p. 161 și urm.).

bergheli

În CL, IX, p. 141–143, Pia Gradea discută cuvîntul *bergeli*, *beregli* „a se ofili (despre o floare)”, fig. „a se urîți din cauza bătrîneții (despre o femeie)”, înregistrat la Șieu-Măgheruș, și îl explică prin săsescul *brägeln* „schmoren, rösten”, care, eventual, ar fi la rîndul său împrumutat din rom. *pîrgăli* sau din magh. *pergel*. Scriban socotește că *bergheli* este o variantă a lui *derveli*, pe care însă îl explică nu numai ca derivat de la *dîrvală*, ci și ca variantă a lui *terfeli*. Nu am o explicație

proprie pentru *bergheli*, dar în tinerețe am auzit de m
multe ori în București spunîndu-se *s-a berghelit* despre o feme
marcată de bătrînețe, de aceea cred că ar trebui găsită o e
mologie care să fie valabilă și pentru zona bucureșteană.

bia

Formă de adresare a unei femei către altă femeie, înr
gistrată (fără etimologie) în CADE pentru Oltenia, la Udresc
și mai găsim un citat din „Viața românească" la Scriban
două exemple la Scurtu, p. 276, n. 2. Pare să fie o scurtare
lui *biată*, care se va fi întrebuințat mai întîi pentru persoana
III-a, fără nuanță peiorativă (în MCD, p. 248, e înregistra
din Transilvania, *biata* masculin !). Un semn că e așa găsi
în masculinul *biédel* „sărmanul", înregistrat de Udrescu, num
despre animale (?), și pronunțat *bi-e-* (?). În AUT, VI, p. 27
V. Frățilă pune alături formele *bedă, biedă* „nevoie, neca
pacoste, calamitate", pe care le explică prin reflexe ale cuvi
tului slav care în vechea slavă e atestat sub forma ѣѣдѧ, d
nu se justifică vocalismul. O scurtare la fel cu cea pe care
văd aici mai găsim în *aboa* „strigăt cu care se abat vitel
(Udrescu), care pare neîndoios că e format cu *boală*, termen d
ocară pentru vite.

blacheu

DLRM inserează cuvîntul sub forma *placheu*, potrivi
cu etimologia pe care i-o dă : fr. *plaqué*. DN îl trece la *blache*
menținînd aceeași etimologie și fără să dea vreo explicaț
pentru schimbarea consoanei inițiale. Pe cît pot ști, în franț
zește nu se zice *plaqué* la obiectul în discuție : în tinerețe a
auzit adesea pronunțîndu-se cu *b-*, dar în dicționare cuvînt
nu e inserat sub nici o formă. Este vorba de un cuvînt englezes
blackey, care are la bază un nume de persoană, desigur al cel
care a lansat obiectul.

bostană

Alături de *bostan* „dovleac", cunoscut mai ales în Mo
dova, există *bostană* „loc cultivat cu pepeni verzi". În D

apare, cu acest sens, *bostan*, din Banat, cu adaosul că de obicei se zice *bostană* (vezi și *Glos. dial. Olt.*, p. 9). Originea indicată este tc. *bostan* „grădină de legume" sau scr. *bostan* „grădină de pepeni" (Gămulescu nu înregistrează cuvîntul). Pare totuși curios că s-a recurs la un feminin (ar fi fost de așteptat un neutru) și mai ales că nu s-a socotit suficient derivatul *bostănărie*, format normal în românește. Cred că pentru *bostană* trebuie să pornim mai curînd de la gr. μποστάνι „grădină de pepeni", care în grecește se explică perfect prin tc. *bostan*.

bravo

După dicționarele noastre, vine din it. *bravo* (DA, CADE, Scriban) sau din fr. *bravo* (DLRM : diferența de accent n-a reținut atenția autorului ; DU și TDRG nu dau etimologia). Apriori nu pare probabil ca un astfel de cuvînt, devenit de mult popular la noi, să fi venit direct din italiană și mai ales din franceză. Nu știu de unde s-a luat obiceiul ca atunci cînd cineva îți spune *bravo* să-i răspunzi *bravo se zice la măgari*, dar instinctul îmi spune că e ceva oriental. Pe de altă parte, se neglijează existența variantelor *brava* (popular, cel puțin în Moldova) și *bravos* (familiar), ambele, ce e drept, învechite astăzi.

Brava e înregistrat de TDRG în expresia populară *brava ție, Nastasie* (o cunosc și eu din Moldova), la care adaugă un citat din „Șezătoarea" (tot din Moldova) ; alte exemple se găsesc în DA și în DLRLC. Vezi și Pitaru Hristache, *Povestea mavrogheneaască*, București, f.d., p. 48 :

Brava, Mavrogheni, brava,
Altul ca tine mai sta-va?

Bravos era folosit curent în tinerețea mea. E înregistrat în DA, după Caragiale, iar în DLRLC, după Ion Pas ; varianta *bravosu*, în DA, după Gorjan. *Bravissimo*, atestat în DA și cunoscut mie și din vorbire, este, evident, din italiană.

Dicționarele nu-și fac nici o problemă din existența variantelor. *Brava* mi se pare neîndoios luat din rusește, cum arată pronunțarea vocalei finale. Pentru *bravos*, cheia ne-o dă varianta *bravosu*, neglijată pînă acum : este fără îndoială gr.

μπράβο σοῦ „bravo ţie" (formula cu care am tradus este desi
un calc după greacă). Suprimarea lui *-u* se explică poate
cauza depărtării accentului, dar poate şi prin confuzie cu ar
colul *-u(l)*.

Cît priveşte forma generalizată azi, *bravo*, ea are paral
în gr. μπράβο şi în bg. *браво*.

budincă

În lista cuvintelor formate cu sufixul *-incă*, prezenta
în ER, p. 34—38, trebuie adăugat *budincă* „vas de lemn
brad, pentru transportul apei de băut", înregistrat în *Lex. re*
I, p. 17, din raionul Şomcuta Mare. Este, evident, din famil
lui *budăi*.

bulancă

Glosat (în *Lex. reg.* I, p. 17) prin „femeie de moravu
uşoare". Pentru etimologie, vezi *bul*, *bulan*, BL, II, 131.

buşuma

În ER, p. 66, am discutat pe *buşuma*, care de la înţeles
de „a freca caii cu şomoiogul" (vezi V. Em. Galan, *Bărăgan*
I, p. 303 : *Să-ţi buciume armăsarul*) a trecut la „a bate îndes
cu pumnii, fără a lăsa urme" (vezi şi *Lex. reg.* I, p. 76 : *a b*
şuma „a bate pe cineva rău de tot" — de la Rîmnicu-Vîlcea
O paralelă semantică ne este oferită de *a ţesăla*, care înseamn
„a bate" (TDRG).

calamita

În „Scînteia" de la 12.VI.1963, p. 1, col. 7, se găseş
expresia *locurile calamitate*. Este limpede că avem de-a face
un participiu de la un verb *a calamita*, pe care nu l-am găs
atestat nicăieri, eventual cu un participiu format direct de
substantivul în *-tate*. În orice caz, avem aici o formaţie regr
sivă, constituind un exemplu de adăugat la lista din ER, p. 105-
106.

cancelarie

Dicţionarele noastre (cu excepţia lui Scriban) scapă repede
e acest cuvînt : nemaivorbind de cele care nu dau nici o eti-
nologie (TDRG, DU), observ că DA îl explică scurt ca neolo-
ism din latineşte, CADE din rus. *канцелярия*, iar DM din it.
ancelleria, fără nici o vorbă despre nepotrivirile fonetice, nici
lespre variante. Acestea sînt foarte numeroase : *canţelarie*,
anţelerie, *cănţelerie*, *cănţelarie*, *cănţălarie*, *cănţălare*. Scriban vede
ust lucrurile, după părerea mea : cuvîntul a fost introdus prin
usă, apoi, mai tîrziu, latinizat. Cioránescu declară că e inutil
ă facem apel la rusă şi porneşte de la latinescul *cancellarius*.
Dar cine şi de ce l-ar fi introdus la noi, unde nu corespundea
ici unei funcţii? Nici o sursă mai veche nu prezintă forma
ancelarie. Fără îndoială, trebuie să pornim de la rus. *канцелярия*
pentru textele administrative şi în general literare, iar pentru
ele populare de la ucr. *канцелярия*. Pe lîngă că nu avem ates-
ată, în limba mai veche şi în variantele populare, baza *can-*
elar-, un derivat românesc în *-ie* trebuia să aibă accentul pe *i*.
Aş face apel şi la magh. *kancelláría*, dar, pe cît se pare, nu
avem atestări mai vechi din Ardeal (Tamás nu inserează cu-
vîntul). În secolul al XIX-lea a intervenit influenţa formelor
scrise, latină, italiană (poate chiar franceză), care a transformat
pe *ţ* în *c*, a readus vocalismul primitiv, păstrînd accentul exis-
ent. Avem deci un caz tipic de etimologie multiplă.

cangrenă

Dicţionarele noastre citează forma *cangrenă* ca o variantă
a lui *gangrenă*, fără nici o explicaţie (Scriban declară „falsă"
forma cu *c-*). În RRLi., XII, p. 457, recenzînd BEP, am notat
că la *кангренен* ar fi trebuit să spună ceva şi despre rom.
cangrenă. Dar *c-* e mult mai răspîndit : prima atestare în fran-
ceză e cu *c-* (Dauzat-Mitterand-Dubois, s.v. *gangrène*) ; vezi
apoi it. *cancrena*, tc. *kangren* şi în sfîrşit, cel mai important, gr.
κάγγραινα. Cel puţin pentru limba noastră, dacă nu şi pentru
celelalte, originea trebuie văzută în limba greacă.

casac

Un corespondent din Constanţa, Dumitru G. Georgescu, îmi scrie că nu a găsit în dicţionar cuvîntul *casac* „haină lungă de postav (bătut la dimie), fără mîneci, pe care o purtau bătrînii, în zile de sărbătoare mai cu seamă". DA îl are, de la Hasdeu, cu definiţia „haină bărbătească nedefinită", iar ca explicaţie se adaugă: „Poate că e ortografiat greşit în loc de *cazac*, cf. *cazacă*". Constatăm acum că nu e nici o greşeală.

chibrit

În Cîmpia Dunării (şi la Bucureşti) *chibrit* înseamnă şi „cutie de chibrituri" (vezi BPh., V, p. 160 şi 180). După cît pot constata, în turceşte nu există acest înţeles (*kibrit*, în afară de înţelesul de „chibrit", îl mai are pe acela de „pucioasă"). El există însă în bulgăreşte, unde, după dicţionar, este chiar principalul sens al cuvîntului. Pentru „chibrit" se zice, ca şi în Muntenia, „băţ de chibrit": *кибритена клечка*. Pare deci clar că formulele munteneşti vin din bulgăreşte.

chisog

Apare în *Gl. reg.*, cu definiţia „pămînt care se bate sub casă, nisipeală", şi e declarat derivat de la *chisa* (regional pentru *pisa*) cu sufixul *-og*. Îl regăsim însă sub forma *chisoc* „pietriş amestecat cu nisip" şi sub forma *pisoc* „nisip întrebuinţat la tencuit", „nisip întrebuinţat la drumuri şi la tencuitul caselor" în *Lex. reg.* II, p. 123; 108; 112. Este clar că vine din ucr. *pisok* „nisip", şi chiar în *Gl. reg.* găsim *pisoc* „nisip", explicat prin ucraineană.

chisoi, chiştola

Primul înseamnă „lapte bătut" (*Lex. reg.* II, p. 22), la Rîmnicu-Vîlcea, al doilea „a acri sau a săra prea mult o mîncare" (*Lex. reg.* II, p. 58), la Sibiu. Ambele par a fi în legătură cu sl. *kys-* „acru", de unde avem şi pe *chiseliţă*, iar în Moldova pe *chişleag*.

ciumurlui

În DA, acest cuvînt este inserat cu înţelesul de „a-şi strica stomacul" şi e explicat prin magh. *csömörlik* (vezi acum Tamás). Într-un adaos, se arată că Damé inserează şi înţelesul „a se murdări pe bot (mai ales despre animale)", pe care DA îl consideră suspect. Dacă sensul acesta se confirmă, atunci cuvîntul este de altă origine (deci omonim cu celălalt), anume din turc. *çamurlu* „plin de noroi".

cîrmiziu, portocaliu, tuciuriu etc.

Numele de culori formate cu sufixul *-iu* ar putea fi explicate în româneşte: *gălbiu*, *verziu* etc. (vezi Fulvia Ciobanu, SMFC, VI, p. 75). Dar cînd radicalul este turcesc, pare mai probabilă formarea în turceşte. DA porneşte pentru *cîrmîziu* de la tc. *kırmızı*, pe cînd DLRM, atît de neîncrezător de obicei în facultatea limbii noastre de a forma cuvinte din elemente moştenite din latineşte, explică îndrăzneţ pe *cîrmîziu* din rom. *cîrmîz* + suf. *-iu*. Tot aşa, *portocaliu* e explicat de DLRM prin *portocală* + *-iu* (la fel Cioränescu), deşi πορτοκαλλύς există în greceşte. Evident, siguranţă absolută nu putem avea, dar mi se pare mai probabil împrumutul, mai ales dacă ţinem seamă de faptul că în trecut portocala nu putea fi prea răspîndită la noi. *Liliachiu* e explicat de DA, DLRM şi Cioränescu prin gr. λουλάκι; desigur, aici explicaţia prin română e jenată de finala *-chiu*, nu *-ciu*, totuşi CADE şi DU, care nu dau nici o etimologie, par a lăsa să se înţeleagă că formaţia e românească. Sigur TDRG face apel la tc. *leylâkı*.

Pe *tuciuriu*, DLRM îl explică de la pluralul *tuciuri* (dar cine şi pentru ce ar fi întrebuinţat pluralul în mod obişnuit?). N-ar mai fi rămas decît să explice şi pe *plumburiu* prin pluralul *plumburi*, dar pasul acesta nu l-a făcut, ci a notat *plumb* + suf. *-uriu*. Un asemenea sufix există: de la *alb* s-a format *alboare* şi de la acesta *alburiu*, care a fost înţeles ca derivat de la *alb*; după acest model, s-a putut forma şi *plumburiu* de la *plumb* şi *tuciuriu* de la *tuci*, fără să fie nevoie să pornim de la plural. (Vezi Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 53.)

Faptul acesta îmi dă curaj să încerc o explicaţie pentru *cafeniu*, explicat în DA (urmat de DLRM) prin *cafea*, influenţat

de *castaniu*; dar acesta din urmă nu poate fi considerat prea vechi, castanul nefiind familiar pentru români în secolele trecute. Aş fi fost dispus să văd aici o modificare a temei, *cafen-* pentru *cafe-*, pornindu-se de la *cafenea* (baza acestuia, în turcă, este un compus cu *hane* „casă"). Mai curînd însă mă gîndesc la influenţa lui *gălbeniu*, care e în paralelă cu *gălbiu*, *gălbui*.

Cafeniu la rîndul lui va fi influenţat pe *căcăniu*, cum propune CADE; cuvîntul e înregistrat şi de Udrescu; în orice caz, e cunoscut în Muntenia, în graiurile familiare. Dar atunci ar trebui atras în discuţie şi *căcănar*, pe care DA îl explică neconvingător ca disimilat din *-ărar*.

cloapete

Alături de forma normală de plural, *clopote*, în Muntenia circulă şi forma *cloapete*, neexplicată pînă acum, după cîte ştiu; *o* accentuat nu se diftonghează înainte de alt *o*, iar *o* neaccentuat nu se transformă, normal, în *e*. Trebuie să pornim de la faptul că *t*, la plural, este muiat, deci el face să se moaie şi *p*, iar *o* între două consoane muiate devine palatal. Odată ce *o* a devenit *e*, avem justificarea pentru transformarea lui *o* accentuat în *oa* (cf. *fuiere*, *picere*, în *Tend. act.*, p. 44).

comision

În ER, p. 42–51, am susţinut că substantivele feminine franţuzeşti şi-au păstrat genul cînd au fost împrumutate în româneşte, iar acolo unde în locul femininelor originare găsim neutre, e vorba de elemente care ne-au venit printr-un intermediar rus, grec etc. Indiciul cel mai convingător mi s-a părut a fi faptul că pentru toate neutrele găsim paralelă masculină într-una din limbile vecine, explicabilă prin aceea că s-a pornit de la forma franceză pronunţată, terminată în consoană. Mi-au scăpat atunci din vedere substantivele franceze formate cu sufixul *-ion*, paralela românească fiind cu *ie*, *-iune*, dar uneori şi cu *-ion*.

Mi-a atras atenţia situaţia cuvîntului *comision*, pe care CADE, DLRM şi DN îl explică prin franceză, DA şi Scriban prin germană şi franceză, iar Cioränescu numai prin germană.

Le-am trecut în revistă pe toate celelalte, orientîndu-mă după DI:

condiţion e din germană (DA);

divizion e din franceză după CADE, din franceză şi rusă după DN, din rusă după Scriban şi DLRM;

legheon, *ligheon*, evident din slavonă;

ocazion, din germană (DLR);

pension ar fi din franceză după CADE, DN şi Cioränescu, după franceză după DLRM, din franceză, germană şi rusă după DLR, din rusă şi germană după Scriban;

provizion, din germană (CADE, Scriban, DLRM);

secesion, din germană (CADE).

Poate într-o situaţie uşor diferită se găsesc cele care în franţuzeşte nu-l păstrează pe *i* din sufix, ceea ce face mai grea transpunerea în româneşte cu *-ie* sau *-iune*:

fason, franţuzism după DA, din franţuzeşte în toate celelalte dicţionare; există însă în ruseşte.

combinezon, franţuzism după DA, din franceză în celelalte dicţionare; există în ruseşte;

rezon, din franceză după CADE şi DU, franţuzism după DLRM, din rusă după Scriban;

sezon, din franceză după DU, DLRM, DN (lipseşte în CADE), din rusă şi franceză după Scriban.

Situaţia la toate aceste cuvinte este deci aceeaşi ca la cele pe care le-am discutat în ER, peste tot există într-o limbă vecină o formă terminată în consoană care a putut servi de model pentru română.

În aceste condiţii pare natural să admitem şi pentru *comision* originea germană, sugerată dealtfel şi de atmosfera creată în jurul cuvîntului în deceniile trecute.

conteni

Pînă acum, acest cuvînt a fost explicat în două feluri, dar în orice caz ca fiind de origine latină: prin lat. *contineo* (TDRG, CADE, DLRM); it. *contenere*, printr-un intermediar bizantin (DU); CDDE trimit la *ţinea*; prin lat. **cunctinare* (Puşcariu, DR, I, p. 226–230, DA); Scriban, pe cît înţeleg, încearcă să combine cele două propuneri. Puşcariu, *art. cit.*, combate ideea lui Cihac (II, p. 651) că s-ar porni de la bizant. κονταίνειν, κοντίνειν, pentru că în *Ps. Sch.* şi în *Cod. Vor.* cu-

vîntul apare cu *r*. REW, 2391 a., admite explicaţia prin **cunctinare* şi combate pe Iorgu Iordan, care, în Arh. Iaşi, XXIX, p. 529, n-ar fi ţinut seamă de faptul că forma veche e cu *-a* (vezi totuşi BL, V, p. 94). TDRG, pentru schimbarea de conjugare, trimite la *cuceri* din *conquirere*, dar e reţinut de păstrarea lui *o* neaccentuat; Ciorănescu de asemenea face rezerve din cauza dificultăţilor fonetice şi morfologice. Puşcariu, DR, I, p. 226, se referă la „alte cazuri de *cu-* > *co*", bănuiesc că la cele pe care aveam să le resping în ER, p. 24 urm. În exemplele ca *înconjura* din *încunjura*, schimbarea s-a produs întîi la persoanele la care *u* era accentuat, deci s-a zis *înconjur* / *încunjurăm*, ca *joc* / *jucăm*, apoi *încunjurăm* a devenit *înconjurăm* prin analogie. Ar fi fost normal ca lat. *continere* să fie refăcut după *tenere*, deci persoana a 3-a să fie *conte'net* şi să devină în româneşte **cuţine*, vezi fr. *contenir* la Dauzat-Dubois-Mitterand. În sfîrşit, lat. *contineo* are multe nuanţe, dar nicăieri nu pare să însemne „a înceta".

Avem în româneşte un verb *a conceni* „a pune capăt, a nimici", cu derivatul *concenie* „sfîrşit", de origine slavă. La citatele din DA, se pot adăuga *conceni*, *concenie*, *Lex. Reg.* I, p. 90, *conceni* „a se odihni" şi *concenie* în expresia *bată-te concenia*, la Udrescu, *concini* în MCD, p. 20.

Presupun că este acelaşi cu *conteni*, la care *t* în loc de *č* s-ar explica prin hiperurbanism.

copaiţă

Sensul acestui cuvînt este, după DA, „golomoz de scoarţă de cireş uscată,... pe care o aprind flăcăii...". Pentru etimologie, DA trimite la *copală* „prăjină... servind, în vii, ca opritoare", pentru care trimite mai departe la *copreală* „prăjină lungă". Dar *copaiţa*, după definiţia dată, nu e prăjină. Cred că e în loc de *vopaiţă* (variantă la *opaiţ*, vezi DLR), cu disimilarea primei labiale; vezi alte exemple propuse în ER, p. 27.

cost, costa

Tacit sau explicit, majoritatea dicţionarelor explică pe *cost* ca postverbal de la *costa*, iar pe acesta din it. *costare*. Scriban şi Ciorănescu trimit la italiană (primul şi la franceză) şi

pentru substantiv. DA introduce în discuţie, pentru *cost*, şi pe germ. *Kosten*. Mi se pare mult mai probabil că substantivul e împrumutat din greacă, unde se spune τὸ κόστος, iar verbul e format de noi, paralelă la *costisi*, împrumutat de asemenea din greacă.

coştei

În BL, IV, p. 75, am pus la îndoială explicaţia prin magh. *kastély* a cuvîntului *coştei* „casă", întîlnit în judeţul Ialomiţa (era vorba de casele salariaţilor unui moşier), şi am propus să se aibă în vedere şi bg. *кѫща* „casă". L. Tamás (p. 276) a respins această apropiere. Constat acum prezenţa lui *coştei* „hambar pentru porumb" în comuna Hideaga din Maramureş (*Lex. reg.* I, p. 23) şi sensul întîlnit în Ialomiţa nu-mi mai pare atît de aberant. Cînd s-au construit casele de locuit s-au construit şi magaziile. În satele care foloseau cuvîntul aşa cum l-am cunoscut eu erau destui colonişti ardeleni, ceea ce se poate vedea şi după o serie de paralelisme lexicale. De exemplu *foc* „vatră" (BPh., V, p. 164) apare şi în Făgăraş (*Lex. reg.* I, p. 91); *flaner* (BPh., ib.) e cunoscut în Transilvania, iar după Tamás ar fi de origine maghiară (vezi şi *un flanel* în „România liberă", 23.III.1967, p. 3, col. 5).

crancău

În ER, p. 77—78, am explicat pe *cranca* (cu derivatul *crancalîc*) prin ucr. *гранка* „graniţă". Mi-a scăpat atunci o amplă notă publicată de acad. Iorgu Iordan în BPh., I, p. 132—134, despre *crancău* (*umbli crancău* „umbli ca şi cum n-ai avea stăpîn"), pe care îl explică prin *croncan* „corb". Este evident că această etimologie ar putea sta în picioare dacă n-ar exista seria de sinonime adunate de mine (loc. cit.), care ne trimit la *cranca*. Scriban, care explică pe *cranga* prin *craina*, ataşează aici şi pe *crancău*.

Acad. Iorgu Iordan se întreabă de ce *cranga* e articulat şi socoteşte că *-a* este mai curînd particulă adverbială. Dar paralelismul cu *laturile*, *holisturile* (ER, p. 102), *marginea*, *craina* arată că e vorba totuşi de articol.

În legătură cu aceasta, cred că *huciu*, în *a umbla huciu marginea*, nu este „interjecţia cu care se alungă păsările", cum spune acad. Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 134, ci „pădurice", „huceag".

cumătru, cumnat, cuscru

Aceste trei nume de rudenie prezintă toate dificultăţi pentru etimologie. Originea ultimă a tuturor este latină, dar *cumnat* are nevoie de explicaţii în ce priveşte înţelesul (deşi acelaşi înţeles ca în româneşte apare şi în celelalte limbi romanice şi este atestat încă din latină), iar *cumătru* şi *cuscru* prezintă dificultăţi de formă.

Cel mai simplu din cele trei este *cumnat* < lat. *cognatus*. S. Puşcariu, DR, I, p. 425, vede o dificultate în faptul că grupul *mn* s-a păstrat aici, pe cînd în *mioară* < **agnelliola* şi în *miaţă* < **ignitia* s-a redus la *m*. Trec cu vederea faptul că etimologiile sînt cel puţin discutabile (de ce am avea nevoie să reconstruim un **agnelliola*, nereprezentat în altă parte, cînd *mioară* se poate explica în româneşte ca derivat de la *mia*? DLRM a mers şi mai departe şi a suprimat asteriscul), dar cum n-a observat Puşcariu că în exemplele alese de el grupul *mn* s-a muiat, pe cînd în *cumnat* a rămas dur?

Cognatus, pornind de la sensul etimologic de „născut împreună", ajunsese la acela de „rudă de sînge". În latina tîrzie, a trecut la înţelesul de „rudă prin alianţă". Cum se explică această schimbare? Cred că numai prin influenţa lui *compater*, *consocer* (şi aceasta justifică tratarea lui *cumnat* împreună cu *cumătru* şi *cuscru*). Cînd *compatres*, *consocri* sînt colegi în calitate de taţi, de socri, *cognati* poate ajunge să însemne colegi în calitate de fii ai cuscrilor etc. Transformarea a trebuit să se petreacă la o dată destul de timpurie, căci în româneşte cuvîntul a devenit curînd inanalizabil, prin nerecunoaşterea cuvîntului *nat* (în regiunile unde e păstrat are un sens destul de diferit de cel din latineşte), ceea ce explică de ce prefixul a păstrat forma *cum-* (vezi SLG, p. 471).

În ce priveşte pe *cuscru*, este clar pentru oricine că provine din lat. *consocer* (CADE îl lasă fără etimologie, dar cf. CDDE); vezi, ca paralelă în greaca modernă, συμπέθερος, din σύν „cu" şi πε(ν)θερός „socru". Totuşi o serie de amănunte fonetice nu sînt clare: de la *co'nsocer* ar fi trebuit să avem **coscru*; dacă însă, aşa cum se întîmplă de obicei, grupul „muta cum liquida" a atras accentul pe silaba a doua, trebuia să se zică **cuso'cru*.

Singura modalitate de explicare a formei noastre mi se pare că e, ca în atîtea rînduri, influenţa derivatelor: *încuscri*, *cuscrenie* etc. nu pun probleme nici în ce priveşte accentul, nici în ce priveşte schimbarea lui *o* în *u*. Totuşi în cazul de faţă ar fi greu să admitem că derivatele erau în mintea vorbitorilor mai prezente decît forma simplă. Cheia cred că ne-o dă situaţia sintactică. Dacă la verbe ca *cuprinde*, *cutreiera*, *cutremura*, *cuveni* etc. identitatea formală a prefixului *cu-* şi a prepoziţiei *cu* nu are de ce să ne supere, pentru că prepoziţiile nu se pun niciodată în faţa verbelor, alta e situaţia substantivului, care se foloseşte adesea precedat de prepoziţie. Admiţînd că *consocer*, **consocra* au devenit, aşa cum era de aşteptat, **cusocru*, **cusoacră*, nu exista nici un mijloc de a face distincţie în vorbire între propoziţii ca *a venit *cusocrul* şi *a venit cu socrul* sau între *asta e *cusoacra* şi *asta e cu soacra*. De aceea, imediat ce a apărut forma sincopată de la derivate şi, accidental, a fost introdusă prin analogie sincopa şi la forma simplă, ea a fost reţinută şi s-a generalizat, fiind folosită pentru a elimina o posibilitate de confuzie.

Pentru *cumătru*, *cumătră*, există două posibilităţi: sau se explică direct prin latină (*compater*, *commater*), sau provin din slavă (cum afirmă DU, CADE şi, indirect, prin faptul că nu inserează cuvîntul, CDDE). Într-adevăr, în slavă apar formele кѫмотрь, кѫмотра. Ipoteza din urmă are însă împotriva ei faptul că toate numele de rudenie româneşti provin din latină: *bunic*, *cumnat*, *cuscru*, *fin*, *fiu*, *frate*, *ginere*, *mamă*, *mătuşă*, *naş*, *nepot*, *noră*, *nun*, *soră*, *tată*, *unchi*, *văr* (Al. Rosetti, BL, VIII, p. 161); sînt slave numai unele forme laterale, ca *maică*, *maştihă* (pe *nevastă* nu l-am considerat nume de rudenie, aşa cum n-am admis pe listă nici pe *bărbat*, *femeie*, *soţ*). Ce motive am avea să-l credem slav pe *cumătru*? Faptul că prezintă unele abateri de la normele fonetice româneşti? Rămîne să vedem dacă slava ne ajută să le lămurim şi, în primul rînd, dacă nu prezintă şi slava abateri de acelaşi fel.

Dificultăţile prezentate de formele româneşti sînt următoarele: apar forme regionale, întîlnite şi în texte arhaice, de tipul *cu'matră* (DA; vezi însă Rosetti, BL, VIII, p. 160); faţă de formele romanice primitive de declinarea a III-a, găsim

în româneşte *-u* la masculin şi *-ă* la feminin; se mai adaugă prezenţa lui *ă* accentuat şi dispariţia lui *p* la masculin. Dar în general aceste puncte constituie dificultăţi şi pentru etimologia formelor slave.

În vechea slavă se poate explica *o* la masculin, nu însă şi la feminin, căci *a* lung nu devine *o*; de asemenea face dificultăţi dispariţia lui *p* la masculin. Pe de altă parte, dacă pentru formele româneşti pornim de la slavă, nu se vede de ce къмотръ, къмотрꙗ au devenit *cumătru*, *cumătră* şi nu **cmotru*, **cmoatră*. Pentru a explica pe *ă*, TDRG trimite la *cumpănă*, *sîmbătă* din v.sl. кѫпонꙗ, сѫбота; dar *sîmbătă* vine foarte probabil din latineşte (ca şi toate celelalte nume ale zilelor) şi ambele cuvinte sînt accentuate pe iniţială, ceea ce schimbă situaţia vocalei a doua. În sfîrşit, т de la început, după cît pot vedea, reproduce pe *u* din româneşte, nu pe *o* din latină.

Este neîndoielnic că cele două forme pentru genuri s-au influenţat una pe cealaltă: *o* de la feminin se explică prin masculin, lipsa lui *p* la masculin se explică prin feminin (există în slavă şi коупѣтрꙗ). La fel în româneşte vom explica prin influenţa femininului lipsa lui *p* şi pe *ă* de la masculin (la feminin *ă* putîndu-se explica prin refacere după *e* de la plural). Nu e indispensabil ca schimbările pomenite să fi avut loc în română prin influenţă slavă.

Să trecem acum la explicarea formelor române prin latină. P. Skok, REtSl., X, p. 189, nr. 3, se pronunţă contra originii slave a lui *cumătru*. El porneşte de la v. rom. *cu'mătru*, care s-ar explica prin *compater* şi care ar fi provocat refacerea lui *commater* în *co'mmater*, cu *a* neaccentuat devenit apoi în mod normal *ă*. (Cît despre forma actuală *cumătru*, ea s-ar explica prin influenţa derivatelor.) Dar o asemenea influenţă presupune neapărat că formaţiile erau analizabile, şi în cazul acesta tendinţa normală a limbii era să treacă accentul de pe prefix pe radical.

Puşcariu, DR, III, p. 395, crede că *cu'mătră* a păstrat pe *a* din *commater* (ca şi cum în latineşte ar fi fost *a* scurt). DA face o construcţie şi mai complicată, pornind şi de la *comma'ter*, care ar fi devenit *cumatră*, şi de la *co'mmater*, care ar fi devenit **coamătră*, după care ambele forme s-ar fi amestecat pentru a da *cu'matră* şi *cumă'tră*; cît despre *cu'mătru*, acesta ar veni de la *co'mpater*.

După Scurtu, p. 254, **compater* (de ce cu asterisc?) şi *commater* au pierdut legătura cu *pater* şi *mater*, pentru că acestea din urmă dispăruseră în latina balcanică. *Compater* s-a pierdut şi a rămas numai *commater*; *-u*, *-ă* s-au introdus pentru a marca genul; *a* putea deveni *ă* numai cînd accentul era pe *o*, deci s-ar fi pornit de la **co'mmater*.

Dar dacă *pater* şi *mater* mai existau în româna primitivă, trebuia să se zică **cupatre*, **cumatre*. Dacă nu, atunci trebuia să se ajungă la formele **cumpatre*, **cummatre* (cf. SLG, loc. cit.). E greu de crezut însă că *pater* şi *mater* nu s-au păstrat cîtăva vreme, căci astfel de cuvinte nu dispar brusc.

Accentul pe *u* nu se poate în nici un fel explica în româneşte pornind de la latină. Avînd în silaba următoare grupul „muta cum liquida", *co'mpatrem* trebuia neapărat să devină *compa'trem*. Dar pentru *commater*, cu *a* lung din latină, nici nu avem nevoie de nici o explicaţie pentru accentul pe *a*, căci era obligatoriu. Adăugarea unui *u* final la masculin şi a unui *a* final la feminin, care constituie o inovaţie atît în română cît şi în slavă, se poate uşor explica în ambele limbi, aşa cum o face Scurtu, numai începînd din momentul în care *compater* nu mai are urmaşi: dacă pentru masculin şi pentru feminin se foloseşte aceeaşi rădăcină, atunci trebuie neapărat diferenţiat sufixul. Se poate vedea o paralelă în *nepot/nepoată* din lat. *nepotem*. În astfel de cazuri s-a putut porni în româneşte de la vocativ: *nepote* > *nepoate* a fost luat drept vocativ (cf. *cumnate* faţă de *cumnat*) şi s-a refăcut un nominativ *nepot*; la fel de la nominativul **cumătre* s-a putut ajunge la *cumătru*.

După părerea mea însă, în cazul de faţă n-a intervenit atît pluralul (mai curînd vocativul) sau derivatele, cît influenţa reciprocă a masculinului şi a femininului. Că asemenea cazuri de influenţă există, ne-o arată exemplul masculinului *maştih* creat alături de femininul *maştehă* (Mihăilă, p. 231). Pierderea lui *p* din *compater* se explică prin influenţa lui *commater*; schimbarea lui *ā* din *commater* în *o*, în slavă, se explică prin influenţa lui *compater*.

curarisi

După Scriban, ar fi format în româneşte de la *cură*, iar după TDRG ar veni din germană. Este clar totuşi că vine din gr. κουράρω, cum e dat în CADE. DA pretinde că e învechit şi

că a fost înlocuit cu *a cura*. Poate că această afirmaţie reflectă situaţia mai veche din Transilvania. Dicţionarele elaborate la Bucureşti şi la Iaşi nu sînt de aceeaşi părere cu DA, cu excepţia DLRLC şi DLRM (acesta din urmă adaugă şi „ironic"). Adevărul este că *a cura* nu se foloseşte; cine vrea să întrebuinţeze un verb din familia lui *cură* trebuie să spună tot *a curarisi*. Explicaţia este că în franţuzeşte nu este un verb derivat de la *cure*, iar verbul german nu l-am acceptat.

di!

Interjecţia cu care se mînă boii este *di!*, pronunţat cu *i* prelungit, cum arată DLRM; există şi variantele *die, de*. În general e lăsat fără etimologie, singur Cioränescu trimite, ca la o paralelă, la *hi*. Într-un caz ca acesta, coincidenţa cu altă limbă nu este o dovadă absolută a originii comune, dar tot trebuie ţinută în seamă. În PCБКЕ cuvîntul nu e inserat; l-am întîlnit în revista bulgară *Slavjane* (nr. 9, sept. 1973, an. XXIX) sub o caricatură: *дий, воля, диий!* БЕР îl ia în consideraţie şi îl declară „neclar" în ce priveşte originea. Pare totuşi limpede că e o interjecţie cu caracter onomatopeic, şi desigur una din cele două limbi a împrumutat-o de la cealaltă.

dilijans

În DLR, s.v. *ostăşesc*, se citează un text din anul 1829, cuprinzînd cuvîntul *dilijans* (pl. *dilijansuri*) „diligenţă". Este limpede că vine din ruseşte. L-am notat numai pentru a adăuga un exemplu la lista femininelor franţuzeşti devenite neutre în româneşte pentru că au venit prin rusă (ER, p. 42 urm.).

distra

TDRG explică pe *distra* prin it. *distrarre*. În mod consecvent ar trebui explicat prin it. *distratto* adjectivul *distrat*, dar pe acesta TDRG nu-l înregistrează. CADE şi DLRM, ca de atîtea ori, fac un pas înapoi faţă de TDRG şi explică pe *distra* prin fr. *distraire*, urmaţi de astă dată de DU, de Scriban şi de Cioränescu. Nici unul din ei nu dă atenţie amănuntelor: după *distraire* s-a format calcul *distrage*, care mai e folosit şi azi, şi pe de altă parte nu avem nici un alt exemplu de verb în *-a* format direct pe baza unui verb francez în *-re*.

Nu e mai puţin adevărat că şi explicaţia prin italiană ar avea nevoie de unele lămuriri: *-are* devine în mod normal *-a*, dar ce se întîmplă cu *-arre*? Avem oare exemple sigure de tratamentul *-a*? Cred că pînă la urmă cele două ipoteze s-ar putea combina într-una singură, adică să credem că s-a pornit de la franceză, dar adaptarea s-a făcut cu ajutorul italianei.

Mai văd însă şi altă explicaţie posibilă. Punctul de plecare va fi fost participiul francez *distrait*, care, luat după ureche, a fost simţit ca aparţinînd conjugării întîi (ca şi cînd ar fi fost scris **distré*). De aici a putut fi format rom. *distrat* şi, prin derivare regresivă, *a distra*.

doscă, doască

În ER, p. 91, am discutat originea acestui cuvînt şi am opinat pentru etimologia prin ucraineană. În CL, VIII, p. 294, E. Petrovici îşi arăta preferinţa pentru o origine maghiară (Tamás nu a înregistrat cuvîntul). În LR, XXII, p. 493, Ion Moise şi A. Vraciu trimit la scr. *dàska* şi discută eventuala evoluţie semantică, fără să pomenească de dificultăţile fonetice (la Gămulescu nu găsim cuvîntul). Ţinînd seamă de prezenţa termenului în diverse arii româneşti (la atestările notate în ER se mai adaugă BPh., VI, p. 219, din jud. Gorj, *Lex. reg.* I, p. 69, *doască*, de la Oradea, apoi *Lex. reg.* II, p. 83, *doască*, de la Ineu, şi FD, VI, p. 169, *doasca genunchiului* „rotulă", din Oltenia), putem să ne gîndim la o origine multiplă. Dar numai ucraineana şi maghiara pot fi luate în consideraţie, căci scr. *dàska* nu putea deveni în mod normal în româneşte nici *doscă*, nici *doască*.

dric

După dicţionarele noastre (TDRG, DU, CADE, DLRM, Cioränescu) vine din magh. *derék* „trunchi". Singur TDRG pune înainte tc. *direk* „stîlp", iar Scriban face apel atît la v.sl. *drěkŭ*, ceh. *drik*, slovac *drék*, cît şi la magh. *derék*. Dar cuvîntul maghiar, care se potriveşte cel mai bine ca înţeles, e de origine slavă (vezi Bárczi, s.v.; Berneker cunoaşte familia *drěkŭ* cu acelaşi înţeles ca în maghiară). Avînd în vedere că în maghiară

s-a introdus, în mod normal, o vocală epentetică, absentă în românește, ar fi de crezut că în română cuvîntul vine direct din slavă (cu toate paralelismele invocate de Tamás în favoarea etimologiei maghiare). Cît privește vocala *i*, în loc de *ĕ*, aceasta s-ar putea explica prin ucraineană, dar o formă ucr. *drik* nu este atestată. Să mai adăugăm că expresiile românești *în dricul verii*, *în dricul nopții* au un corespondent exact în ungurește (*a nyár derekán*).

dubeală

Cuvîntul e consemnat la Scriban sub *dubală* „acțiunea de a dubi; substanță puturoasă cu care se dubește; epitet ironic unui țăran ori unui bou leneș: *hăis, dubală!*". Îl mai găsim, sub forma *dubală*, în *Lex. reg.* I, p. 8 (de la Carei): „vită mare, mereu nesătulă", iar la p. 113 (de la Rădăuți): „zeamă în care se tăbăcesc pieile" și „vită mare și slabă"; apoi în MCD, p. 170 (de la Deda), *dă-te-n dubeală* „ia mai lasă-te, fugi încolo".

Legătura între diversele sensuri a fost de mai înainte observată, dar cred că nu a fost explicată cum trebuie. La TDRG, s.v. *dubeală*, găsim observația că argăseala miroase urît, de aceea se zice leneșilor *dubeală*, la fel cu *putoare*, *puturos*. La CADE, sub *dubală*, citim „om leneș, femeie sau vită leneșă, putoare, puturos (după mirosul pieilor)". Foarte probabil procesul a fost altul: s-a început cu o imprecație la adresa vitelor, oarecum „vedea-te-aș la dubeală", cam așa cum *talane* înseamnă „lovi-te-ar talanul", de unde s-a ajuns la *talan* „cal păcătos". Pentru oameni, *dubală* s-a folosit prin analogie și numai după ce s-a pierdut legătura de sens cu argăseala.

dupăci

Întîlnim două verbe care au această formă: unul înseamnă „a trage pumni" și e folosit în Moldova (în afară de dicționare, mai figurează în *Lex. reg.* I, p. 101, din Rădăuți), celălalt este glosat prin „a coase cu găurele" (de asemenea atestat în dicționare; mai putem adăuga: *dupăci* „a coase mărunt cu mîna, mai ales la cioareci, în felul cum se coase cu mașina", în MCD, p. 282, din Șieu-Măgheruș; *Lex. reg.* I, p. 12, notează nu verbul, ci substantivul *dupăcele* (de la Sighet), glosat prin

„punctele cusăturii liniare, cu ață colorată, care dau impresia unei linii punctate").

Primul din cele două verbe, de la TDRG încoace (vezi DU, CADE), e explicat ca derivat de la *dupac* „lovitură cu pumnul"; acesta din urmă e lăsat fără etimologie de TDRG, dar a fost explicat ca derivat de la *dup* de DU și Pascu, *Suf.*, p. 191 (de fapt, primul autor care marchează că e vorba de o onomatopee este acad. Iorgu Iordan, BPh., I, p. 147). CADE nu s-a mulțumit cu această etimologie și propune ca punct de plecare un scr. *dupac*, care, dacă există, n-are cum să justifice forma românească (va fi vrut să spună *dupak*?); Gămulescu nu a acceptat această etimologie, pe drept cuvînt, deoarece e greu de admis un raport strîns între nordul Moldovei și Iugoslavia.

Cît despre verbul care înseamnă „a coase", Drăganu, DR, V, p. 364, socotește că trebuie comparat cu bg. *дупчй* „găuresc", iar sensul „a lovi" ar veni de la „a coase". Acad. Iorgu Iordan, loc. cit., respinge pe bună dreptate această ipoteză: „a coase" ar putea fi de la „a găuri", dar nu poate ajunge să se transforme în „a bate". Scriban crede, invers decît Drăganu, că de la „a lovi" s-ar fi ajuns la „a coase".

Îndrăznesc să formulez altă explicație prin slavă, deși n-am găsit nicăieri atestat etimonul la care mă gîndesc: (ucr.? pol.?) *do-po-šiti*, de la *šiti* „a coase", cu două prefixe, lucru curent în limbile slave; tocmai de aceea cred că e posibil ca derivatul să existe undeva, și să nu fi fost trecut în dicționare. Găsesc o formă asemănătoare în *năcia* „a broda, a coase în relief, pe o pînză de casă", pe care Maxim Št. Mladenov (LR, XXII, p. 123) îl apropie de bg. *нашия* „a coase" (vezi însă Andrei Avram, LR, XXII, p. 193, care trimite la scr. *načinjati* „a împodobi", după ce Pașca, *Gl.*, se gîndise la înțelesul primitiv de „a începe").

duși

În *Tend. act.*, p. 86, am inserat cuvîntul *duși*, pe care l-am explicat ca plural al lui *duh*, socotind că *duhuri* este o formă mai nouă, refăcută. Nu mi-a trecut prin gînd că e nevoie de o argumentare în favoarea acestei idei, pînă de curînd, cînd am găsit la Udrescu *a fi în dușii lui*, *a-și veni în duși*, puse împreună cu *a vorbi cu dușii de pe lume*. Este clar totuși că în expresia

din urmă avem participiul lui *a duce*. Am căutat atunci în dicționare și am găsit în TDRG *duși buni*, considerat ca participiul lui *a duce*; la CADE se trimite la v.sl. доуша, care e feminin și înseamnă „răsuflare". DLRM îl explică prin lat. *dusii* (de ce la plural?) „spiriduș", de origine celtică. E greu însă de crezut că un astfel de cuvînt ar fi ajuns pînă la noi. Lucrurile au fost văzute just, după părerea mea, numai de DU și de Scriban.

Mi se pare indiscutabil că avem de-a face cu pluralul de la *duh*, cu valoarea pe care o cunoaștem; ceea ce ne interesează este forma de plural, dar masculinul mi se pare normal pentru numele unei ființe, fie ea și supranaturală. Schimbarea lui *h* în *ș* nu are de ce să ne surprindă, cf. *monarși*, plural de la *monarh* (DLR), și multe altele. Forma pe care o socotesc ulterioară, *duhuri*, s-a putut răspîndi atunci cînd *duh* a căpătat sensuri ca „miros", „temperament" etc.

echipier

În publicațiile noastre sportive apare termenul *echipier* cu sensul de „membru al unei echipe sportive". DLRM îl explică prin fr. *équipier* (la fel și DN). În tinerețe citeam în mod curent publicațiile sportive franceze și nu l-am întîlnit niciodată. Dicționarul Quillet nu l-a inserat. Dicționarul Bordas, cel mai recent, îl are, cu sensul de „membru al unei echipe". Convingerea mea este că a fost format în românește, prin derivare regresivă de la *coechipier*, care în adevăr e din franțuzește (nici acesta nu e în Quillet, ci numai în Bordas, dar l-am întîlnit în presa din trecut). În românește, *echipier* a apărut mai întîi în rubrica sportivă a ziarului „Dimineața", unde în anii 20 au fost lansate multe expresii franceze, ca *ratează de puțin*, *buturi* etc., sau pseudofranceze. Desigur *echipier*, odată format, a fost util, pentru a nu se repeta prea des cuvîntul *jucător*.

egumen

În limba mai veche se spunea *igumen*, în acord cu originalul neogrec ἡγούμενος. Mai tîrziu nu mai apare decît *egumen*. TDRG notează: „cu un *e*- surprinzător". Scriban se mulțumește să noteze că forma neogreacă o continuă pe cea din greaca veche, iar DLRM spune: „din ngr. *egumenos*" (acesta însă, bineînțeles, nu există). De o influență a pronunțării erasmice nu poate fi vorba, căci *e*- apare din secolul al XVII-lea, într-o vreme cînd nimeni nu pronunța erasmic la noi.

Soluția mi se pare că este să vedem în *egumen* un caz de hiperurbanism. În *Tend. act.*, p. 38, n. 23, am citat cazul lui *egrasie* pentru *igrasie* (în mod curios, DA vede aici o „hiperlatinizare"); acesta ar putea fi eventual pus în paralelă cu *econom*/*iconom*, unde forma cu *i* reprezintă pronunțarea neogreacă, iar cea cu *e* pronunțarea erasmică. Dar am citat în pasajul pomenit mai sus exemplul lui *ilev* pentru *elev*, care nu este grecesc, și se pot găsi chiar cuvinte de origine greacă unde în neogreacă se pronunță cu *e*: *ipistat* în loc de *epistat*. De aceea cred că închiderea lui *e* neaccentuat se datorează, cel puțin în unele exemple, unei tendințe românești, prezente mai de mult, și ca o reacție la această tendință au putut apărea pronunțări ca *egumen* în loc de *igumen*.

fabrică

DA, citînd limbile din care ar putea veni *fabrică*, adaugă la fr. *fabrique* și lat. *fabrica*, „poate" rus. *фабрика*. Dicționarele următoare (CADE, DLRM), făcînd și aici un pas înapoi, pornesc numai de la franceză, dar cel de-al doilea adaugă și germ. *Fabrik*. Dar ce facem cu accentul? În Transilvania, unde există și *fabri'că* (exemple la Ursu), se poate vorbi de origine germană, dar în restul țării nu, și nici de origine franceză, decît dacă socotim că forma franceză a fost „latinizată". Lucrul acesta s-a petrecut, bineînțeles, cu unele cuvinte, dar e greu de văzut de ce s-ar fi întîmplat cu un termen care de la început a pătruns în limbajul general. Se pune problema de unde a venit prima dată noțiunea. După Ursu, prima atestare e într-o traducere din rusește (1785; rămasă însă în manuscris), iar a doua, din italienește (1795).

Trebuie să observăm însă că φάμπρικα există în neogreacă. Mi se pare neîndoios că în secolul al XVIII-lea cuvîntul a fost cunoscut și la noi, pe vremea cînd limba străină cea mai răspîndită era greaca. Mai curios este că *Lexiconul de la Buda* (citat după Ursu) cunoaște forma *favrică*, și aceasta mi se pare că nu se poate explica decît prin grecește, dacă o asemenea formă există în greacă; ar fi explicabilă ca un arhaism cu *v* pentru *b*?

faptic

Primul dicţionar în care a pătruns acest cuvînt este DLRLC. DLRM îl explică prin *faptă* plus sufixul *-ic*. În primul rînd, nu e vorba de *faptă*, ci de *fapt*, în al doilea rînd productivitatea lui *-ic* în româneşte este încă discutabilă (vezi SLG, p. 395). Trebuie să pornim de la germ. *faktisch*, chiar dacă prezintă nuanţe uşor diferite de ale cuvîntului nostru. Amintesc de *sclavic*, folosit de Sextil Puşcariu, după modelul germanului *sklavisch*. Dar observ că în rusă există *фактический* şi, cum *faptic* s-a răspîndit numai în ultimele decenii, cred că nu poate fi îndepărtată ideea că la crearea lui a contribuit şi modelul rus.

farmac

În *Gl. reg.*, p. 32, citim: *farmac* „distanţa dintre vîrful degetului mare şi prima articulaţie, folosită ca unitate de măsură" (de la Piatra-Neamţ). Este inserat şi în DA, cu etimologia necunoscută, iar Scriban îl notează, fără nici o explicaţie, sub *palmac*. Este evident că este o variantă a lui *palmac* < tc. *parmak* (influenţat de *palmă*, cum spune Scriban), dar schimbarea lui *p-* în *f-* poate surprinde. În orice caz, e important să notăm că imediat după cuvîntul discutat, în *Gl. reg.*, urmează, din acelaşi judeţ, *farmaclîc*, variantă la *parmaclîc*, deci, chiar dacă nu avem explicaţia schimbării, etimologia este asigurată.

fată

O expresie care aparent nu ridică nici o problemă este *fată-n casă*. Se poate eventual vedea în ea o copie după fr. *femme de chambre*. Totuşi *casă* nu este egal cu *chambre*. Expresia a putut apărea numai la boierii care aveau numeroase slugi în curte (argaţi, grădinari etc., bucătari, căci bucătăria era tot afară din casă). Prin opoziţie cu aceştia, femeia care făcea curat în camere a putut fi numită *fată-n casă*. Prin urmare TDRG a avut dreptate cînd a inserat expresia la *casă*, nu la *fată*.

fişăraie

Cuvîntul apare la Udrescu, în expresia *a se ţine fişăraie* „a umbla forfota, a se ţine în şir unul după altul; a se fofila (eschivîndu-se de la treabă)"; în *Lex. reg.* I, p. 80 (din Rîmnicu-Vîlcea), *fîrşeraie* „lucruri mărunte scoase din uz"; se mai adaugă *fuşer* „chiulangiu", din *Lex. reg.* II (Banat), apoi *a fuşări* „a face un lucru pe fugă, fără temei" (MCD, p. 173, din Deda, şi p. 210, din Someş-Guruslău). Punctul de plecare trebuie căutat în germană, unde găsim pe de o parte *Fuschelei* „fiţiială", *fuscheln* „a zăpăci", pe de altă parte *Pfuscherei* „lucru de mîntuială", *Pfuscher* „trişor". Se pare că cele două grupuri de cuvinte au fost contopite într-unul singur.

fiţe, fiţăraie

Fiţe este înregistrat în DLRM, în expresia familiară *a face fiţe* „a face mofturi, a se sclifosi"; *fiţăraie* apare la Udrescu, cu sensul de „fasoane, nazuri, mofturi, toane, capricii". Ambele au fost foarte mult folosite, în deceniile trecute, în limbajul familiar bucureştean. Acad. Iorgu Iordan le-a studiat în BPh., VII–VIII, p. 258–260, unde a dat un mare număr de exemple din texte, mai ales pentru cel de-al doilea, şi le-a explicat: *fiţă* ar fi la origine numele unui peşte (cu acest sens cuvîntul apare numai sub forma *fîţă*), derivat regresiv de la *a fîţîi*, iar *fiţăraie* ar fi derivat de la *fiţă*. Se mai adaugă acum derivatul *fiţos* „mofturos" (*Lex. reg.* I, p. 116, din Bucovina), care pare că ar sprijini explicaţia dată. Totuşi vocalismul creează dificultăţi. După părerea mea, la bază este germ. *Fitze* „fleac" şi, de asemenea, diminutivul acestuia, *Fitzlein*. În argoul bucureştean, la începutul secolului, erau multe cuvinte de origine germană, introduse eventual de evrei.

gabinet, gabrioletă etc.

Am explicat cîndva ca împrumutate din polonă unele dintre cuvintele româneşti care prezintă o variantă cu *g-* în loc de *c-*, avînd în vedere că pronunţarea polonă este cu *g-*. V. Kiparsky (*Über etymologische Wörterbücher*, în *Neuphilologische Mitteilungen*, LX, 1959, p. 224) citează pol. *gabinet*, *gorset*, *giemza* (cf. ceh. *kamzík*), pe care le explică prin „unsichere

Artikulation der gebenden Sprache" şi adaugă că numai în letonă sînt multe exemple de cuvinte indigene cu acest tratament (Kiparsky le explică prin „ostseefinnischer Substrat"). Mă gîndesc acum că în româneşte situaţia e mai complicată decît mi se păruse.

În primul rînd există cuvinte de origine latină care prezintă un *g-* în loc de *c-*, insuficient explicate pînă acum: *gaură* < **cauula*, *găun* < **cauo*, *graţie* < *cratis*.

Iată şi exemple de origine turcă (toate datele care urmează provin din DA): *gavanos* < *kavanos*, *gavaz* (şi *cavas*) < *kavas*, *ghebă* < *kebe*, *gherghir* < *kârgir*, *ghiabur* ca variantă la *chiabur*, *curban*, *gurban* < *kurban*.

Din neogreacă: *chindisi*, *ghindisi* < κεντῶ.

Din slavă: *gîlbaş* etc., faţă de rus. *колбаса* (sau poate din maghiară?), *goropişniţă* pentru *coropişniţă*, *grainic* pentru *crainic* (contaminare cu *grai*?), *grilă* pentru *crilă*, *gujniţă* pentru *cuşniţă*.

Din maghiară: *gocica* pentru *cocica*.

Trec cu vederea cuvintele cu origine multiplă: *garafă* şi *carafă* (gr. γαράφα, fr. *carafe*), *chitară* şi *ghitară* (it. *chitarra* din gr. κιθάρα, fr. *guitare*), căci modificarea fonetică, în aceste cazuri, nu priveşte limba română.

De asemenea nu discut exemplele care prezintă variante create în româneşte (explicaţii se pot găsi, bineînţeles): *chiorăi* şi *ghiorăi* (la bază e o onomatopee, deci există libertate de mişcare, de vreme ce imitaţia sunetelor din natură e aproximativă), *cobaie* şi *gobaie* (etimologie necunoscută).

Sînt şi cazuri de *c-* în loc de *g-*: *cuşbă* şi *gujbă* < scr. *gužba* sau magh. *guzsba* (?; nu a fost acceptat nici de Gămulescu, nici de Tamás), *crumpenă* din germ. *Grundbirne*, ca să nu mai vorbesc de *cangrenă* (pentru care vezi aici mai sus, p. 33).

Rămîn numeroase exemple de cuvinte relativ recente, venite din germană prin intermediar maghiar sau polon sau chiar direct din germană. Aici nu mai avem dificultăţi de explicare a schimbării lui *c-* în *g-*, avînd în vedere pronunţarea germană a oclusivelor:

gabinet şi *cabinet* (it. *gabinetto* ?), *gabrioletă* şi *cabrioletă*, *gazin* şi *cazino*, *garniz* < germ. *Karnies* (*Gl. reg.*, p. 35), *ghistină* şi *castană* (evident, prin magh. *gesztenye*), *gorset* şi *corset* (în

copilărie am auzit la Bucureşti pronunţarea cu *g-*), *gotofreanţ* şi *cotofleanţ* < germ. *Kartoffelpflanze*, *greiţar* şi *creiţar* < germ. *Kreuzer*.

gaz

Dicţionarele noastre nu fac nici o deosebire între înţelesul din chimie şi cel, popular, de „petrol". Ca etimologie se dă fr. *gaz* (DA, CADE, Scriban, DLRM), deşi în franţuzeşte nu se foloseşte cuvîntul cu înţelesul de „petrol". Termenul din chimie s-a răspîndit, evident, mai tîrziu decît cel de „petrol", care a dat derivate frecvent întrebuinţate (*găzar*, *găzărie*, *gazorniţă*), expresii frazeologice (*doar n-am băut gaz*, *a arde gazul* etc.). Cu sensul de „petrol", cuvîntul circulă în bulgară (*газ*), în turcă (*gaz*), în neogreacă (γκάζ), în ucraineană (*газ*). БЕР ia drept punct de plecare tc. *gaz yağı*, calc după amer. *gas oil*. Este adevărat că ţara noastră este de mult o mare producătoare de petrol, deci ar fi de crezut că punctul de plecare pentru limbile balcanice este româna, dar siguranţă nu putem avea în această privinţă. În orice caz trebuie diferenţiate sensurile şi apropiate formele din limbile vecine.

ghilimea

În acord cu teoria prezentată în ER, p. 47—51, ar fi trebuit să presupun că *ghilimea* vine din greceşte, nu din franţuzeşte. Dar în greceşte nu există. Am susţinut deci că trebuie să fie luat direct din franţuzeşte: forma cu *-ea* (nu cu *-eu*) se explică prin aceea că atît în franţuzeşte, cît şi în româneşte, este mai obişnuit pluralul. De la fr. *guillemets* s-a format pe de o parte *ghilemete* (DA nu are decît *ghilmete*, neîntîlnit astăzi nicăieri), pe de altă parte *ghilimele*, de la care s-a refăcut singularul *ghilimea* (de fapt foarte rar folosit). Atît DA, cît şi DLRM zic: „după franceză", pe cînd DU şi Scriban, corect, „din franceză". Mai curios mi se pare ceea ce găsim în Ciorănescu: „por medio de un sing. sin uso *ghilimea*". În *Îndreptar* e numai *ghilimele*, fără singular, dar, de vreme ce cuvîntul denumeşte un grup de două semne, e de la sine înţeles că uneori e nevoie de un singular.

Mai greu de justificat este prezenţa lui *l*: deoarece în nici una din limbile vecine nu găsim un model, trebuie să credem că s-a pornit de la forma franceză scrisă.

giţîrcă

În CV, 1950, nr. 11—12, p. 40 (din Suceava) citim: *giţîrcă* „instrucţie", *giţărui* „a instrui, a face instrucţie grea şi obositoare, după vechiul obicei din armată", *giţăruială*, „giţîrcă". La acestea se adaugă *Lex. reg.* II, p. 125, *ghiţîrcă* şi *Gl. reg.*, p. 82, *ziţîrcă* „exerciţiu militar", cu varianta *ghiţîrcă*, explicat prin germ. *Exerzieren* „idem". Personal am auzit în copilărie, de la bucovineni care făcuseră armata în regimul austriac, *ighiţîrc*. Substantivul vine de la germ. *Exercitium*, iar verbul de la germ. *exerzieren*.

grupă

Dicţionarele noastre citează în general alături formele *grup* şi *grupă* (DU numai *grup*), socotindu-le pe amîndouă provenite din fr. *groupe*, fără nici o explicaţie a apariţiei dubletului; Scriban porneşte pentru *grup* de la it. *gruppo* şi pentru *grupă* de la fr. *groupe*. În realitate nu se vede nici un motiv pentru care masculinul francez s-ar fi transformat în româneşte în feminin (transformarea femininelor în neutre este în schimb frecventă, vezi ER, p. 42—51). Dar *grupă* apare ca feminin în rusă şi în bulgară, iar punctul de plecare pentru aceste limbi este germ. *Gruppe*, feminin. Pare natural să credem că în româneşte femininul vine din ruseşte, cu atît mai mult cu cît s-a folosit multă vreme ca termen de organizare militară. Nu este exclus ca în unele accepţiuni femininul să vină direct din germană. În schimb nu se vede nici o piedică pentru a explica neutrul prin franceză.

gujbeider

Cîteva atestări se găsesc la acad. Iorgu Iordan, BPh., IV, p. 180, după cît înţeleg cu sensul de „evreu". În mai multe rînduri l-am auzit pronunţat *bujbeider*, cu înţelesul de „gură-

cască"; regretatul Jacques Byck mi-a explicat că e un derivat de la fr. *bouche bée*.

haramnicar

Atestat în Bucovina (LR, XII, p. 153), cuvîntul este glosat prin „tînăr care umblă cu uratul în seara de Anul Nou". Pare clar că e derivat, nume de agent, de la *harapnic*, cu asimilarea *pn* > *mn* (*haramnic* e atestat la CADE şi Scriban): la urat se pocneşte cu biciul.

holodronţ

V. Em. Galan, în *Bărăganul*, II, p. 291, p. 296 şi 302, foloseşte acest cuvînt, neatestat în dicţionare. L-am auzit adesea, în copilărie, în Moldova, cu înţelesul de „golan, coate goale". Originea lui este ucr. *голодранець*, cu acelaşi înţeles. DA cunoaşte o variantă *holodragă* „om înalt" (rom. *golan* are şi acest înţeles, cf. „Romania", LIII, 1927, p. 384), atestată de A. Tomiac. Aceasta provine de asemenea din ucraineană, probabil însă prin intermediul ţăranilor din nordul ţării: ucr. *голодрабий*, cu acelaşi înţeles ca *голодранець*. Sînt compuse cu *голий* „gol" şi derivate de la verbul *драти* „a rupe în bucăţi": *драб* „coate goale", *драний* „rupt".

honioş

Cuvîntul, care înseamnă „murdar", e atestat în MCD, p. 74 (din Vîlcele), fără etimologie, alături de *honioşi* „a se murdări" şi *honioşag*, acesta din urmă explicat prin magh. *hanyagság* „neglijenţă, nepăsare"; *honioş* apare şi în *Lex. reg.* I, p. 20 (Şomcuta-Mare) şi mi-a fost semnalat de o ascultătoare de radio de la Gherla.

Tamás socoteşte că *honioş* vine de la magh. *hanyag*, iar consoana finală s-ar datora influenţei unui plural **honioji* de la singularul neatestat **honiog*. Mi se pare mai probabil că a fost împrumutat numai derivatul *honioşag*, care se explică nesilit din magh. *hanyagság*, iar *honioş* e un derivat regresiv de la acesta.

Ialomița

În ER, p. 103, am presupus ca etimon pentru numele propriu *Ialomița* o formă slavă **jalovĭnica*, neatestată. O găsesc acum în mai multe documente: de două ori la Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV—XV*: la p. 231, до оустїа Ꙗловници (document din 1421), și la p. 238, до ѵстїа Ѥловнице (document din 1467; fără îndoială e vorba tot de *Ialomița*); apoi la G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, p. 151, до ѹстиꙗ Ꙗловнице (document din 1507).

imbold

Dicționarele noastre mai vechi nu inserează cuvîntul, primul care îl dă este CADE, sub forma *îmbold*, atestat la Basarabescu (fără indicația precisă). Este explicat just, ca derivat regresiv de la *îmboldi*, iar Scriban, care inserează tot forma *îmbold*, adaugă „fals *imbold*, după *impuls*". Cred că explicația e justă (deși rădăcinile celor două cuvinte nu au nimic comun), dar nu suficientă. În primul rînd constat că astăzi forma cu *i-* este generală; în al doilea rînd ar trebui adăugat că există tendința de a înlocui pe *în-* cu *in-*, ce e drept în neologisme (*incasa* pentru *încasa*, *intreprindere* pentru *întreprindere*; vezi și *intrepozite*). *Imbold* nu e simțit ca un cuvînt tradițional, pentru că nu e întrebuințat în limbajul familiar, de aceea se pronunță cu *i-*.

ipostază

În DN, *ipostază*, cu varianta *ipostas*, e explicat prin franceză; în DLRM, *ipostază*, cu varianta înv. *ipostas*, vine din slavă (v.sl. ипостась), iar acolo din greacă; în CADE, *ipostas* (fără varianta *ipostază*!) e din greacă; în DA, *ipostas*, cu varianta *ipostază*, e din gr. ὑπόστασις sau din slav. bis. ипостась; TDRG nu are decît *ipostas*, din greacă; DU numai *ipostas*, fără etimologie; Scriban are *ipostază* din v. gr. ὑπόστασις și, învechit, *ipostas*, din neogreacă; Ciorănescu, în fine, mai aproape de realitate, are *ipostas* din greacă (sec. XVIII), dublet al lui *hipostază* din franceză, care l-a înlocuit complet. Terminația și mai ales accentul pledează pentru originea slavă: din greacă

am fi avut *ipóstasis* sau, cel mult, *ipóstas*. Este evident apoi că *ipostază* vine din franțuzește.

izaltat

În BPh., V, p. 175, am semnalat pe *zăltat* „nebun", întîlnit în comuna Reviga (Ialomița) și atestat în culegeri de cuvinte din Teleorman și Oltenia. L-am explicat atunci prin *exaltat*, încrucișat cu *săltat*, ținînd seamă că la Vîrcol apare forma *izaltat*. Găsesc acum, tot din Oltenia, *izăltat* (*Lex. reg.* I, p. 41), iar la Udrescu, *izaltat* (cu varianta *zăltat*). Faptul că *i-* apare în mai multe locuri și mai ales că în Argeș se pronunță cuvîntul cu *a* neaccentuat aduce, mi se pare, dovada că avem de-a face cu *exaltat*. După cît pot vedea, *săltat* nici nu e atestat cu sensul de „nebun".

înaintași

La Udrescu găsim *înaintași* cu înțelesul de „ochelari". Cuvîntul mai fusese semnalat de C. Armeanu în BPh., IV, p. 135, și de fapt e cunoscut și de CADE. Acad. Iorgu Iordan, BPh., IV, p. 181, îl explică prin faptul că „ochelarii stau înaintea ochilor". Semnalez formula de imprecație (glumeață) pe care am auzit-o în tinerețe la Reviga: *să-ți sară rotașii și să-ți rămînă înaintașii*, ceea ce însemna „să orbești". Este clar că ochelarii au fost comparați cu caii înaintași.

jambirboc

Așa se numește, în stil familiar, o haină veche, proastă. Cu acest înțeles și sub această formă îmi este cunoscut cuvîntul din Muntenia. În culegerile regionale apare sub diverse alte forme și cu înțelesuri ușor schimbate: *jambilboc* „haină scurtă, confecționată din stofă inferioară (de obicei îmblănită)" la Udrescu (notat și de acad. Iorgu Iordan, BPh., IX, p. 140); *jambibroc* „haină care nu vine pe corp", *Lex. reg.* I, p. 30 (din Băilești); *jambulică* „haină cu mîneci de lînă", *Lex. reg.* I, p. 61 (din Vaslui; poate încrucișat cu *jantilică*); la București se aude și *jandirboc*. Este limpede că avem de-a face cu forme corupte ale unui neologism neadaptat. Bănuiesc că e vorba de un compus al englezescului *jumper*, care înseamnă propriu-zis

„săritor", apoi „haină pe care o pui cînd sări din pat"; dar în englezește a ajuns să însemne „haină lungă și largă etc.". În dicționarele engleze nu găsesc decît compusul *jumper-blouse* și pe de altă parte nu am nici o dovadă că termenul a fost folosit la noi în magazine. L-am văzut însă afișat, acum 14 ani, într-un magazin din Sofia: *джемперчета*, diminutiv; РСБКЕ nu-l inserează, iar БЕР are numai forma *джемпър*. M-am gîndit la un compus *jumper-coat*. În orice caz, diversele variante arată că originalul a fost stîlcit, deci nu ne vor impresiona diferențele fonetice.

lavor

Lavor, cu înțelesul de „lighean", e atestat în MCD, p. 77 (din Vîlcele), unde e explicat prin magh. *lavor* cu același înțeles. Nu știu dacă cuvîntul e atestat în maghiară (Tamás nu l-a inserat), dar mi se pare neîndoios că în românește vine din franceză. Pronunțarea lui *oa* ca *o*, ori de cîte ori e neaccentuat sau în silaba finală, este bine cunoscută în românește (vezi BL, III, p. 45–50) și chiar pronunțarea *lavor* este curentă în gura oamenilor mai puțin culți din Muntenia. Tot prin maghiară, și tot greșit, este explicată varianta *lăvor* (din Petroșani și Orăștie) în MCD, p. 260.

Maicu

La Scurtu, p. 39, găsim numele de persoană *Maicu*, explicat prin termenul comun *maică*, cu trimitere la N. A. Constantinescu, p. 315. Într-adevăr, găsim acolo punctul de plecare al acestei etimologii greșite (și eu am explicat greșit, în *N. Pers.*, p. 61, pe *Maicu* prin *mat-* „mamă"). În realitate, *Maicu* este un hipocoristic slav de la un nume care începe cu *Ma-* (*Manole*, *Marin*, *Matei*, *Marcu* etc.), asemenea cu *Raicu* de la *Radu*, *Paicu* de la *Pavel*, *Staicu* de la *Stan*, *Vlaicu* de la *Vlad* etc. La fel *Daicu* este, foarte probabil, de la *Dan*.

maftima, năstimi

La Udrescu găsim cuvîntul *maftima*, folosit în imprecații, cu sens neprecizat (a fost omis în DLR). Este, fără îndoială, v. gr. ἀνάθημα, trecut prin slavă, unde θ a devenit *ft*, ca în

maftimă, variantă la *matimă* „obiect de studiu" (DLR), sau ca în nume biblice de felul lui *Naftanail*. *Maftima* apare numai cu *-a* final, care dă impresia că e articol (așa notează Udrescu), dar la origine nu e articol, ci parte componentă a sufixului grecesc -μα (cf. lat. *anathema sit*); tot cu *-a* e și rus. *анафема*. Consoana inițială, *m-*, se datorează poate unei asimilări.

Formele *anaftema*, *anaftima* sînt înregistrate și în texte mai vechi, vezi DA; *anaftina* se găsește în *Lex. reg.* I, p. 97 (din Rădăuți: *anaftina*, adj. invar. „greu de convins", *anaftinit* „cu care nu te poți înțelege"). Varianta *natimă* e înregistrată de CADE și Scriban și a fost discutată de acad. Iorgu Iordan în SCL, XIV, p. 13, iar varianta *natină* a fost explicată de Maxim Sl. Mladenov, în LR, XII, p. 122.

La Udrescu, pe lîngă *natima* „dracul", apare *năstimire* „născocire, bazaconie... pacoste, fiară, nălucă". În DLR, *năstimi* „a răsări, a se ivi" e dat cu etimologia necunoscută, iar la *năstimire* nu apare sensul notat de Udrescu. Este, fără îndoială, un derivat de la *anaftina*, unde *s* a înlocuit pe *f*. Un exemplu ca *moletele... se năstimește în copii din deocheturile strigoilor și moroilor* arată cum se poate face legătura de înțeles cu „apariție neașteptată, nălucă" etc. Cred că și schimbarea lui *f* în *s*, făcînd să se piardă sentimentul legăturii cu *anatema*, a permis să se ajungă la sensuri pozitive.

maltrata, trata

Dicționarele noastre explică pe *trata* prin it. *trattare*, probabil după exemplul dat de TDRG (numai Scriban trimite la franceză și italiană). Dar *maltrata* nu este la TDRG, de aceea CADE și Scriban pornesc de la fr. *maltraiter*, iar DLRM zice „după fr. *maltraiter*"; mai curios este că și DLR trimite întîi la franceză, și numai în rîndul al doilea la italiană. Din franceză vin germ. *maltrătieren* și *trătieren*, bulg. *третирам* și *малтретирам*, rus. *третировать* și *мальтретировать*; de ce româna singură are în temă un *a*? Mai cunoaștem și forma *tratarisi* (atestări la Ursu), care ar arăta originea grecească (deși nu e imposibil să se fi format în românește de la *trata*, așa cum avem pe *plimbarisi* de la *plimba*). Și Ursu trimite, pentru originea formei grecești τρατάρω, la latină și franceză, nu la italiană, cum era normal. Pare probabil că în românește a fost întîi *tratarisi*, din grecește, apoi *trata*, pentru care nu avem

neapărat nevoie de italiană, cf. *regula*, format după *regularisi*. Pentru variantele *tracta*, *tractaţie* (notate de Ursu), vezi rus. *трактовать*, *трактация*.

marghiolaş

Marghiolaş „intrigant" este explicat de Zorela Creţa, în SMCF, IV, p. 185, şi de DLR prin *marghiol*; dar acesta din urmă fiind adjectiv (cu sensul de „şiret"), nu se vede de ce ar mai avea nevoie de un sufix *-aş*. Mi se pare mai normal să pornim de la verbul *marghioli*, la care s-a adăugat sufixul de nume de agent.

melian

Cuvînt cunoscut din Moldova, cu înţelesul de „vlăjgan, munte de om" (lipseşte în DLR). Rămas fără etimologie pînă azi: TDRG, urmat de CADE şi de Scriban, trimite la *medelean* „cîine mare", de origine ucraineană, dar forma e greu de explicat. Udrescu prezintă forma *belian*, în expresia *a creşte cît belianul* „a creşte lung şi deşirat". Dacă admitem că este o variantă a lui *melian*, am putea socoti că este un exemplu de adăugat la tipul *techer-mecher* (ER, p. 18 şi urm.), şi în acest caz ar trebui să căutăm un etimon începînd cu *b-*. Ar putea fi vorba de un derivat de la *bală* „monstru".

merge

S-au încercat mai multe etimologii pentru *a merge*: REW (5525), în ediţia întîi, se gîndea la o încrucişare între *meo* şi *pergo*, dar ambele verbe sînt necunoscute în limbile romanice. Candrea (BSF, II, p. 12, cf. şi CDDE), urmat de DLR şi de alte dicţionare, porneşte de la lat. *mergo* „a se scufunda": înţelesul s-ar fi schimbat în timpul vieţuirii românilor în munţi, unde cel care se depărtează dispare, din cauza copacilor, a denivelărilor de teren. Puşcariu, EW, compară alb. *mergoj* „a se îndepărta" şi ataşează ambele verbe la lat. *mergo*, presupunînd pentru schimbarea de înţeles în română seria următoare: „mă scufund" > „dispar" > „mă îndepărtez" > „plec" > „merg". Şi această filieră pare foarte complicată şi, ce e mai curios, este că toate dialectele româneşti ar fi trebuit să o parcurgă. Rămîne

însă alăturarea formei albaneze, care într-adevăr trebuie să fie înrudită cu cea română.

C. Daicoviciu, DR, V, p. 477–478, reproduce o inscripţie latină unde apare fraza *immargebam in quartum decimumque annum*, care ar însemna „mergeam pe anul al 14-lea". Desigur, este o ipoteză, dar, chiar dacă o acceptăm, *immergebam* ar putea însemna „mă scufundam", adică „intram", şi nu e nevoie să fi ajuns la înţelesul de „a merge". Aş zice că acest *immargebam* e un derivat de la *margo* „margine", dar se iveşte o mare dificultate în faptul că e verb de conjugarea a treia, care de mult nu mai era productivă.

Puşcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1920, p. 35, explică schimbarea de înţeles, de la latină la română, prin întoarcerea românilor de la munte la cîmpie. Meyer-Lübke, REW, ed. a 3-a, arată că aceasta nu se potriveşte pentru albaneză. Giuglea, DR, I, p. 486, atrage atenţia, cu dreptate, asupra faptului că *mergo* are *e* scurt, care ar fi trebuit să se diftongheze. Un singur lucru rămîne cert: fiind verb de conjugarea a III-a, *merge* nu poate să vină din altă limbă decît din latină.

Pînă astăzi, pe cît ştiu, nimeni nu a atras atenţia asupra asemănării între rom. *merge* şi fr. *marcher*. Acesta din urmă a fost şi el explicat în diverse chipuri. O ipoteză multă vreme acceptată a fost cea pe care o găsim în ultimul rînd la Gamillscheg, EW: lat. *marcare*, derivat de la *marcus* „ciocan"; sensul primitiv ar fi fost „a marca o cadenţă". Altă ipoteză, emisă de M. Gundermann (ZdW, VIII, p. 120) şi admisă de REW, 5357, porneşte de la un germanic *marhan*, care ar fi atestat ca termen de comandă militară în latineşte. F. Holthausen, ZrPh., XXXIX, p. 494, socoteşte că *marhan* e neatestat şi foarte îndoielnic. De fapt, Ammianus Marcellinus, XIX, 11, 10, la care se trimite, spune numai că *marha* este strigătul de război al limiganţilor sarmaţi: cum remarcă M. Brüch, ZrPh., XXXIX, p. 204, nimic nu dovedeşte că e un cuvînt germanic, nici că avea înţelesul de „a merge". Pe de altă parte, germ. *h* nu devine *ch* în franţuzeşte. Dauzat-Dubois-Mitterand recurg la alt etimon germanic: *markôn* „a marca", „a imprima pasul".

Mi se pare că *a merge* şi fr. *marcher* sînt prea aproape unul de altul ca să ne putem permite să neglijăm asemănarea. N-avem decît să punem alături perechea *(în)fige* şi fr. *ficher*. Dacă ne hotărîm să reconstruim un lat. *mĕrgo, acesta ar

putea fi comparat cu skr. *mārgah* „drum". Acest verb latinesc ar fi avut o întrebuințare mai ales în graiuri rustice și s-ar fi păstrat în ariile laterale ale latinei.

meserie

De origine necunoscută după DU; la TDRG citim „pare a avea la bază pe *meserere*, căruia i s-a substituit sensul it. *mestiere*, fr. *métier*" (*meserere* înseamnă „îndurare", dar se găsește și cu înțelesul de „funcție"): slujbele le dădea domnitorul, care miluia pe dregător. Această explicație și-o însușește CADE, fără să adauge nimic, și, de asemenea, DLR. Scriban și, după el, DLRM consideră pe *meserie* ca derivat de la *meser* „sărac", fără nici un comentariu. Cred că aceasta este explicația justă, dar are nevoie de unele lămuriri. M. Seche, în LR, XI, p. 70—71, o respinge, cu argumentul că, „cel puțin în orînduirea feudală, situația socială a meseriașului era în orice caz mai bună decît a membrilor altor pături și clase sociale", revenind la legătura cu *meserere*.

Cred că *meserie* a fost la început situația omului sărac, obligat să-și găsească o profesiune din care să trăiască, în opoziție cu bogătașul, care nu avea nevoie de așa ceva. Alta este ambianța semantică a lui *meșteșug*: acesta a apărut la începuturile capitalismului, cînd a fi *meșter* începe să fie ceva privit cu admirație. Întreaga diferență între feudalism și capitalism este concentrată în opoziția dintre aceste două cuvinte.

mînea

În RRLi., XIV, p. 13, Eric P. Hamp discută etimologia lui *mînea* și este de acord că la bază e lat. *manere*. Dar, constatînd că sensul de „a rămîne într-o anumită stare" e învechit, iar sensul de „a se opri, a poposi" se explică lesne prin cel de „a petrece noaptea", care este dominant în toate perioadele limbii, socotește că la un moment dat *manere* a fost luat drept derivat de la *mane* „mîine", de aceea propune o etimologie dublă: de la *manere* și de la *mane*.

Evident, este posibilă o apropiere a lui *mînea* de *mîine*, de vreme ce prin *mînea* se înțelege „a rămîne peste noapte", deci pînă dimineața. Dar această apropiere, după gîndul autorului, ar fi trebuit să aibă loc într-o fază a limbii cînd *mane*

însemna încă „dimineață", nu „mîine", iar sensurile socotite vechi se găsesc totuși într-o vreme cînd nu mai apare nici o urmă a sensului „dimineață".

În al doilea rînd, *a mînea* are o flexiune arhaică, perfectul fiind *măsei*, iar participiul *mas*, ceea ce îl depărtează categoric de *mane*. Dar mai important mi se pare altceva: dacă ar fi fost înțeles ca derivat de la *mane*, verbul ar fi trebuit să fie de conjugarea I sau de a IV-a, deoarece de multă vreme nu se mai formau verbe de conjugarea a II-a, cea mai categoric neproductivă.

Adevărul este că nu e cîtuși de puțin un caz izolat de părăsire a unora dintre sensurile unui cuvînt (mai curînd, în cazul de față, am vorbi de „nuanțe").

mlădia, mlădios

Cuvinte explicate simplu în dicționare: *înmlădia* de la sl. млադъ, iar *mlădios* de la *înmlădia* (TDRG); *mlădia*, v. *mladă*, iar acesta de la sl. *mladĭ* (?) (DU); ambele de la sl. младъ (CADE); *mlădia* de la *mlădiță*, iar *mlădios* de la *mlădia* (Scriban); *mlădia* și *mlădiu* de la *mladă*, iar *mlădios* din *mlădiu* (DLRM); *mlădia* de la *mlădiu*, *mlădios* de la *mlădia*, iar *mlădiu* de la *mladă* (DLR). Dar nu ne spune nimeni de unde apare *i*. În românește nu există un sufix *-ia*. Atît de la *mladă*, cît și de la v. sl. младъ am fi așteptat în românește un verb **mlădi* (deși nu e ușor de admis că s-a format un derivat verbal de la un adjectiv pe care nu-l avem). Explicarea lui *mlădios* prin *mlădiu* are și ea un cusur: că *-os* formează adjective de la substantive și verbe, nu de la adjective (în ce privește excepțiile, vezi mai sus, p. 63).

În bulgărește, adjectivul *млад* are și o formă substantivată, *младият*. Dacă aceasta a fost împrumutată în românește sub forma *mlădiu*, a putut sta la baza adjectivului *mlădios* și a verbului *mlădia*, iar mai tîrziu *mlădiu* a putut ajunge să fie întrebuințat el însuși ca adjectiv.

mobilă

Dicționarele noastre mai vechi nu se interesează de etimologia acestui cuvînt. DLRM, conform obiceiului, trimite pur și simplu la fr. *meuble*, adăugînd însă în paranteză și pe it.

mobile. Nu se interesează nici de diferența de terminație, nici de cea de gen (în ambele limbi romanice la care sîntem trimiși, genul este masculin). Scriban, mai scurt, zice: „după fr.”. În DLR citim: „din fr. *meuble*, it. *mobilia*, germ. *Möbel*”, ceea ce nu rezolvă nimic. În mod surprinzător, CADE nu se referă la franceză, ci deduce pe *mòbilă* din adjectivul românesc *mobìl*, fără nici un cuvînt de explicație asupra diferenței de accent. Putem însă crede că româna a refăcut pe cont propriu procesul semantic care a dus în alte limbi de la „mobil” la „mobilă”? Desigur ar fi o coincidență cel puțin bizară. În rusește substantivul e feminin, dar forma lui e *мебель*, în bulgărește e de asemenea feminin, dar forma e *мебел*. Ne mai rămîne numai soluția neogreacă: din masculinul italian a ieșit n. gr. neutru μόμπιλο, folosit însă mai mult la plural, μόμπιλα. De aici în românește a putut veni atît pluralul *mobile*, cît și, eventual, singularul *mobilă*, care în momentul de față cîștigă teren asupra pluralului.

murătoare, murători

M-am ocupat pentru ultima oară de *murători* în ER, p. 119—120, unde am socotit că am găsit originea exactă a formației, și anume am identificat sufixul *-toare*, nu *-tură*, cum înțelesesem mai înainte. (I. D. Ionescu, în BPh., VI, p. 328, văzuse aici un proces fonetic: *u* accentuat schimbat în *o*.) Constat acum că nici acolo n-am nimerit adevărata explicație. Trebuie să avem în vedere că sufixul *-toare* nu este nicăieri echivalent cu *-tură*, acesta formînd derivate care arată rezultatul acțiunii sau, în cel mai bun caz, acțiunea însăși. Din propria mea experiență și din diversele surse care mi-au stat la dispoziție, am cunoscut numai pluralul *murători*, fără forme articulate, fără adjectiv acordat, ca să-mi pot da seama dacă e masculin sau feminin. Forma de singular am cunoscut-o dintr-o singură atestare (MCD, p. 81, din Vîlcele), cu sensul de „apă sărată”.

Am ajuns la altă concepție asupra felului cum trebuie analizat *murători* cînd l-am întîlnit în lucrarea de licență a studentei Badea Anicuța de la Facultatea de filologie din București: expresia *pepeni murători*, cu sensul de „castraveți”, semnalată din Maramureș. Pentru singular, constat acum că mai există și alte atestări: la CADE, *murătoare* din Maramureș) „apă sărată, saramură” (la care Candrea adaugă: pl. Olten. Trans. „legume conservate în saramură, murături”); Teaha, p. 243: *morătoare* „apă sărată, oțetită, care se pune pe varză de se murează”. DLR prezintă ca prim sens „apă sărată naturală”, al doilea „saramaură”, al treilea „zeamă de murături”, unde apare și nuanța „murătură”, iar ca etimologie se dă *mura* + suf. *-ătoare*.

Cred că avem de-a face în realitate cu două cuvinte diferite: unul e *murători*, la origine adjectiv, format cu sufixul de nume de agent *-tor* cu valoare pasivă, ca în *vînzător* „de vînzare”, *mulgătoare* „de muls” etc. (vezi *N. d'ag.*, p. 108); celălalt, *murătoare*, cu sensul de „murătură”, ar urma să fie femininul adjectivului, acordat cu un substantiv feminin subînțeles, dar ar putea fi, de asemenea, un nou feminin singular, extras din masculinul plural, mai mult întrebuințat, *murători*. De fapt, observăm că singularul *murătoare* înseamnă numai „apa în care se murează”, dacă nu chiar „apa care murează”, deci aici avem într-adevăr sufixul *-toare*, cu valoarea lui obișnuită, activă. În orice caz, sensul de „apă sărată naturală” nu poate fi decît secundar și figurat.

negritean

În ER, p. 120, în lipsa unei atestări a sl. **нигритянинъ*, am explicat pe *negritean* „negru” ca format în românește. În DLR se trimite la rus. *негритянка*. Ar mai rămîne de lămurit diferența de gen. Adevărul este însă că în rusă există și diminutivul *негритёнок* și adjectivul *негритянский*, ceea ce mă face să cred că, dacă nu în rusă, cel puțin în slavonă va fi existat și **негритянинъ*, care stă la baza formei românești.

nevăstuică

Animalul numit astfel poartă în diverse limbi nume derivate de la „femeie” (it. *donnola*, gr. νυμφίτσα, magh. *hölgy* etc.), deci legătura cu *nevastă* este indiscutabilă. Dar formația mai cere precizări. TDRG și DLR socotesc că este un diminutiv format în românește de la *nevastă*; DU trimite la v. sl. невѣстъка, dar acesta ar fi putut servi numai de model; mai bine inspirat, Scriban trimite la bg. *невестулка* (transcrie însă greșit: *neviestulka*) și este urmat de Ciorănescu. Forma bulgară sea-

mănă mult mai bine cu cea românească. Dar de ce să admitem originea slavă și nu formarea în românește? Pentru că la noi *nevastă* înseamnă numai „soție", cel mult „femeie măritată", precizare de care numele animalului nu avea deloc nevoie, pe cînd în limbile slave se poate porni de la sensul de „femeie tînără".

Să-mi fie îngăduit să vorbesc aici și de echivalentul latin *mustela*, rămas fără explicație în dicționarele etimologice. Mi se pare neîndoios că e derivat diminutiv de la adjectivul *mustus* „tînăr", de unde avem pe *must*.

oafă

La Udrescu găsim *oafă* „femeie îngălată, mototoală; blontoroagă, lăliie, moafă" (a fost omis în DLR). Este, după toate probabilitățile, scurtat din *cartoafă*, frecvent folosit în limbajul familiar bucureștean în deceniile trecute pentru „bucătăreasă". Ca interpelare se auzea adesea *cartoafă nenorocită!* Este o aluzie la faptul că bucătăresele erau căutate ca metrese (în special de sergenții de stradă), pentru că ofereau de mîncare din materialul stăpînului. Se poate compara, pentru sens, *pîrjoală* „servitoare" (C. Armeanu, BPh., IV, p. 136), *chifticà* (id., ib., p. 134; vezi și Valentin Gr. Chelaru, BPh., IV, p. 113; Iorgu Iordan, BPh., IV, p. 160).

S-ar părea că *moafă*, dat de Udrescu ca definiție pentru *oafă* și inserat și la locul său alfabetic cu definiția „femeie moale, apatică; mototoală, tălîmbă, bleontoroagă, bleagă" ar fi alt cuvînt, *moaflă* (inserat în DLR), de origine maghiară.

odicolon

Nu numai DU, CADE, DLRM, ci și DLR explică pe *odicolon* prin fr. *eau de cologne*. Totuși Scriban făcuse referirea justă la rus. *одеколон*.

orjatele

A umbla de-a orjatele „a umbla cu nepăsare, fără grijă" (din Mățău-Cîmpulung) e dat în DLR fără etimologie. Vezi totuși *hărjeate*, *hărjate* „tăblițe de joc", explicat în DA prin

magh. *házsárd* „hazard" (*házsárt* la Tamás). Diferențele fonetice nu sînt greu de eliminat, iar în ce privește înțelesul lucrurile sînt încă și mai simple.

oxo

În SCL, VII, p. 273, am discutat originea lui *oxo*, dar n-am putut da o referință pentru atestarea lui. În ER, p. 124, am reprodus locul unde am găsit cuvîntul, cu traducerea „taci". Găsesc acum în Jean Bart, *Europolis*, 1933, cuvîntul atestat în două pasaje, iar înțelesul pare să nu fie „taci", ci „gata":

„Gălăgia izbucni din nou.

— Oxo! oxo!... afară cu el. Ne-a făcut patria de rîs" (p. 216).

„— Afară! afară! Oxo! oxo! ho! la ocnă!" (p. 226).

Dacă acesta este înțelesul adevărat, etimologia pe care am propus-o se potrivește și mai bine.

pandișpan

Explicat de DU prin tc. *pandespan*, de TDRG prin it. *pan di Spagna*, de DLRM prin tc. *pandispanya*; Scriban introduce variantele *pantișpan*, *pandespan* și pornește tot de la turcă. Cioránescu trimite și la forma neogreacă παντεσπάνι, iar DLR se oprește numai la aceasta. Forma *пандишпан* este cunoscută și în bulgară (РСБКЕ trimite pentru aceasta la franceză!). Forma cu *ș*, singura curentă în românește, se explică desigur ca hipercorectă, ceea ce înseamnă că trebuie să pornim de la un intermediar grecesc, avînd în vedere că greaca răspîndită la noi reda pe *ș* prin *s*.

papugiu

În SCL, VII, p. 274, ocupîndu-mă de istoria lui *potlogar*, am arătat că, după părerea mea, sensul primitiv nu a fost „cel care pune petece la încălțăminte"; cu această ocazie am vorbit, prin asociație de idei, de *papugiu*, explicat de unii ca pornind de la sensul de „cizmar", iar de TDRG ca „cel care păzește papucii în vestiar". Scriban crede că s-a pornit de la obiceiul „de a bea la chefuri din fesurile sau din papucii

damelor", ceea ce mi se pare încă mai puţin în acord cu sensul actual. Am presupus în articolul citat că *papugiu* a fost cel care umbla în papuci, într-o vreme cînd oamenii bine situaţi purtau cizme sau cel puţin ghete.

Văd acum şi altă posibilitate: în BPh., X, p. 9, M. L. Wagner publică note de argou turcesc şi inserează şi pe *panduflacı* „hoţ de buzunar", înţeles la origine ca „om care umblă în papuci, ca să nu i se audă paşii". Este posibil ca *papugiu*, în româneşte, să fi pornit de la aceeaşi idee.

a păsa

În ER, p. 124—126, am discutat originea şi sensurile verbului *a păsa*. La cele spuse acolo trebuie adăugat că *a păsa* ajunge să însemne şi „a fi greu", „a fi împovărat": *pésă-i capul de parale, Urechiuşi de cercéluşi Şi gîtul de mărgeluşi* (Teodorescu, PP, p. 54).

pică, pichirisi

Conform sistemului, *pică* „necaz" e explicat prin fr. *pique*: DU, CADE, la care de astă dată se alătură şi TDRG şi Scriban. Dar în franţuzeşte *pique* înseamnă „ceartă superficială" şi este puţin folosit, iar în româneşte are şi valoarea de „ură" şi nu face impresia unui element prea recent (vezi expresiile ca *a purta pică, a avea pică* etc.). Ciorănescu porneşte tot de la fr. *pique*, dar admite un intermediar grecesc, πίκα. Într-adevăr, în greceşte există acest cuvînt (e de origine italiană: *picca*), cu acelaşi înţeles ca în româneşte, deci de aici vine *pică* la noi.

Cu această ocazie să-mi fie îngăduit să mă refer şi la verbul *a se pichirisi* „a se simţi jignit", pe care în BL, IV, p. 108, l-am explicat prin gr. πικρίζω „a amărî", destul de diferit ca sens. Punctul de plecare just: gr. πικάρω (din it. *piccare*), aor. ἐπικάρισα, este dat de DLR (deşi, în mod curios, pentru *pică*, din aceeaşi familie, acelaşi dicţionar porneşte de la germ. *Pike*!). Forma aşteptată în româneşte este *picarisi*, care, dealtfel, este atestată; *pichirisi* se explică, desigur, prin asimilare. În orice caz, această ipoteză mi se pare mai verosimilă decît cea propusă de Scriban: fr. *piquer* cu sufixul *-irisi*.

picior

La Udrescu, s. v. *picior*, găsim expresia *nu stă lumea-ntr-un picior*, cu exemplul: *Ei şi ce; de nu m-o lua, nu stă lumea-ntr-un picior*. Rămîne de văzut dacă nu e o greşeală de înregistrare sau de tipar, căci altminteri e clar că a fost transformată formula *nu stă lumea-ntr-un fecior*, folosită într-un cîntec popular. S-a pronunţat desigur *ficior*, iar verbul *a sta* a atras ideea de *picior*.

piuă

Toate dicţionarele noastre (inclusiv DLRM) îl explică prin lat. **pilla*, socotit în general ca sincopat din *pilula*. Numai Ciorănescu scrie cuvîntul fără asterisc, pentru că e atestat în Du Cange. Evident însă că prezenţa în latinitatea evului mediu nu are cum să ne ajute pe noi. Am arătat în *Les consonnes géminées en latin* Paris, 1929, p. 196, că *pilla* e atestat în antichitate, iar la p. 51, că această formă nu provine din *pilula*, ci este o variantă expresivă a lui *pila*.

poghibală

Între dicţionare nu sînt divergenţe prea mari cu privire la etimologia acestui cuvînt. După DU, care declară originea necunoscută, TDRG trimite la bg. *погибель* „pierzare", scr. *pogibej, pogibeo* „primejdie", CADE la ucr. *погибель* „prăpăd", Scriban la rus. *погибалъ*, participiul lui *погибать*, dar şi la rus., ucr. *погибель*, bg. *погибел* „moarte, ruină", iar DLRM la ucr. *погубель*, rus. *погибель*, Ciorănescu la rusă, bulgară, sîrbă (a scăpat dicţionarelor mai noi nota mea din BL, III, p. 35—37, în care combăteam aceste explicaţii). În primul rînd, înţelesul nu se potriveşte prea bine, căci *poghibală* înseamnă „puşlama" (vezi şi *Lex. reg.* II, p. 121 „om (sau animal) foarte slab"), dar găsim în CV, 1950, nr. 4, p. 44 (din comuna Ţepu), *poghibală* cu înţelesul de „rămăşiţă de la snopii de cereale fără spic", prin urmare înţelesul primitiv de „pagubă" pare asigurat. Mai serioase sînt dificultăţile formale.

Accentul în cuvintele slave este pe *i*; chiar dacă admitem o deplasare pe silaba următoare, încă nu se justifică schimbarea lui *e* în *a*; participiul rusesc *погибалъ*, dacă a existat (partici-

piul actual e *погиб*), diferă ca sens; forma ucraineană, cea mai indicată din punctul de vedere geografic (în românește cuvîntul e cunoscut din Moldova), se pronunță cu *h*, nu cu *g*. În realitate, în limbile slave nu apare nicăieri derivatul de care avem nevoie (totuși Semcinski, p. 96, admite originea ucraineană).

S-ar putea crede că avem aici o formație românească cu sufixul *-eală*, pronunțat regional *-ală*; această ipoteză are puține șanse de a fi acceptată, în primul rînd pentru că nu există un verb **poghibi* (să presupunem că acest verb a existat, și a fost eliminat de concurența lui *păgubi*, sau să vedem în *poghibală* un derivat de la *păgubi*, influențat de sl. *погибать* ?); în al doilea rînd pentru că ne-am aștepta ca măcar cu totul accidental să apară undeva și o formă cu *-eală*. Absența totală a acesteia mă face să cred că am avut dreptate cînd am susținut (SCL, VII, p. 272) că la baza sufixului nostru este slavul *-adlo*. Putem oare presupune că a existat un sl. **pogibadlo*, păstrat numai în românește?

pomană

Toate dicționarele noastre explică substantivul *pomană* ca provenind din v. sl. помѣнъ. Dar cum se justifică schimbarea terminației și, implicit, a genului? Mi se pare neîndoielnic că *pomană* este un derivat postverbal format în românește de la *pomeni* (de fapt această explicație a fost indicată de G. Mihăilă, p. 146), așa cum avem sute de exemple: *cătrană* din *cătrăni*, *dojană* de la *dojeni*, *goană* de la *goni*, *hîrjoană* de la *hîrjoni*, *pripoană* de la *priponi*, *zvoană* de la *zvoni*, pentru a nu cita decît exemple provenite de la verbe în *-ni*. Ipoteza propusă găsește o confirmare în faptul că *pomană* a fost împrumutat din română în sîrbă, bulgară și ucraineană.

prăjină

Cuvîntul e explicat prin v. sl. прѫжина „Stange" de Bihan, WJb., V, p. 328, explicație admisă de TDRG, care adaugă și ceh. *pružina* „arc", apoi de Pușcariu, DR, I, 241, de CADE, de Ciorănescu (care dă și varianta bulgară *пържина*). DU trimite la bg. *prŭjina*, iar Scriban la v. sl. прѹжина „prăjină", ceh. *pružina*, magh. *porong*. Dar de ce să recurgem la cehă, cînd forma *пружина* e bine atestată în rusă și în ucraineană? Numai că nu este clar cum *pruž-* a putut da în românește *prăj-*, iar bulgara nu pare să cunoască o formă cu *ă*, dicționarele bulgare nu inserează decît forma *пружина* „arc". Miklosich cunoaște cuvîntul пръжина „novella tritici grana", unde presupune că ar trebui citit праженꙑ.

Cuvintele slave au la bază sensul „elastic", pe care îl găsim în rus. *упругий*, scr. *pruživ*. Forma lor de bază trebuie să fi fost **prǫg-*, pentru care vezi Walde-Pokorny, II, p. 675. În acest caz, bg. *пружина* trebuie să fie împrumutat din rusă sau din sîrbă, iar forma autentică bulgară a trebuit să fie *пържина*. Prezența acestei forme în românește, unde nu se poate explica decît prin bulgară, constituie o dovadă că bulgara a avut-o într-adevăr. De la înțelesul de „obiect elastic" se poate trece ușor la cel de „arc" pe de o parte, la cel de „prăjină" pe de altă parte.

prefă

Formă scurtată pentru *preferans*, numele unui joc de cărți. TDRG și, după el, CADE, o explică prin bulgară, unde apare aceeași formă. РСБКЕ inserează cuvîntul *префа*, fără nici o explicație etimologică, ceea ce pare a denota că îl consideră format în bulgărește. Dar în general noi n-am luat jocurile de cărți de la bulgari; avînd în vedere că πρέφα este cunoscut în greacă, mi se pare clar că acolo vom găsi originea formei noastre scurtate, ca și a celei bulgărești.

prefector

În ER, p. 130, am explicat pe *prefectoriță* prin *prefectură* (notez acum că *prefectoriță* e atestat și la Gh. Brăescu, *La clubul decavaților*, Biblioteca pentru toți, 1965, p. 118; 130; 131, deci formația nu e chiar atît de rară cum s-ar fi putut părea).

În LR, XVIII, p. 485–486, am revenit asupra problemei: întîlnind masculinul *prefector*, am socotit că acesta trebuie să fie luat ca punct de plecare pentru feminin. Ideea mea a fost că s-au copiat formațiile ca *director*, *inspector*.

În SCL, XXIV, p. 42, acad. Iorgu Iordan notează forma de feminin *prefectoreasă* și, fără a se referi la observațiile mele

(fie că i-au scăpat, fie că nu le-a acordat interes), porneşte de la *doctoreasă*, analizat ca *doct-* + *-oreasă*. Se pune însă întrebarea cît de veche poate fi această din urmă formaţie, avînd în vedere că femei doctori nu am avut în trecut, iar dacă se urmărea să fie desemnată o babă care dădea leacuri se recurgea la forma *doftoroaie*.

Problema vechimii se pune însă şi pentru masculinul *prefector*, care apare cel puţin în două documente vechi (din anii 1777 şi 1784), consemnate în „Uricariul" şi citate în DLR manuscris). În aceste condiţii mi se pare clar că nu trebuie să pornim de la feminin pentru a explica adăugarea elementului *-or*.

prohibi

Verbul acesta e explicat de CADE şi DLRM prin fr. *prohiber*, în timp ce Scriban porneşte de la it. *proibire*. Atmosfera semantică nu justifică deloc un punct de plecare italian (şi de unde a apărut *h*?). Dar, în ultimele două secole, verbele latine de conjugarea a doua şi a treia, împrumutate şi „regularizate" în româneşte, au trecut la conjugarea întîi (*diviza*, *poseda*, *preceda*, *repeta* etc.). Aşa s-a întîmplat şi cu *exhiba* şi *inhiba*. De ce, din aceeaşi rădăcină, avem pe *prohibi*, oarecum izolat ca verb de conjugarea a patra?

Mai răspîndite în cazul tuturor celor trei verbe formate de la lat. *habere* au fost şi sînt substantivele abstracte: *exhibiţie*, *inhibiţie*, *prohibiţie* şi de asemenea adjectivul *prohibitiv*. De aceea sînt convins că în româneşte *prohibi* nu este împrumutat, ci refăcut din *prohibiţie*, după modelul *investi*/*investiţie*, eventual din *prohibitiv*.

Dar de ce avem *exhiba*, *inhiba* şi nu, după acelaşi model, **exhibi*, **inhibi*? *A exhiba* este un cuvînt livresc, puţin folosit, în timp ce *exhibiţie*, fie şi rău pronunţat (*eschibiţie*), este curent în toate stilurile. Dar între ele este o serioasă diferenţă de înţeles lexical: *a exhiba* înseamnă „a prezenta (un act etc.)", pe cînd *exhibiţie* e echivalent cu *jonglerie*, *scamatorie* (luate în sens depreciativ). *A inhiba* şi *inhibiţie* nu circulă decît în stilul ştiinţific. De aceea cred că toate aceste patru cuvinte au fost împrumutate, fiecare în parte, din franţuzeşte. *Prohibiţie*, *prohibitiv* şi *prohibi*, dimpotrivă, sînt cunoscute în cercuri mai largi, sensul rădăcinii fiind acelaşi la toate trei. Mi se pare lucru

uşor de demonstrat că substantivul a apărut în româneşte înaintea verbului. S-a putut spune că un lucru este *oprit* sau *interzis*, dar *oprire* şi chiar *interzicere* nu exprima destul de clar ideea pentru care a fost împrumutat termenul *prohibiţie*. După ce acesta s-a răspîndit, a devenit normal să se folosească alături şi un verb din aceeaşi familie.

pui de bleau

La Udrescu găsim expresia (s. v. *bleau*) *a face* (*cuiva*) *un pui de bleau* „a nu-i face nimic, a-l păcăli". Am semnalat din comuna Reviga formula *a face la bleav* „a tremura de frig" (BPh., V, 159; vezi şi la Udrescu, cu aceeaşi valoare, *a face* (*la*) *bleauri*). Bănuiesc că *pui*, în expresia citată, a apărut aici prin confuzie (poate intenţionată) în loc de *cui*, vezi *a face cuie* (BPh., ibid.): s-au putut încrucişa cele două expresii, *a face la bleau* şi *a face cuie*, deşi pentru sens ar trebui desigur să ne referim la valoarea slabă a cuielor de tablă (vezi în DA, s. v. *bleau*, *a face cuie de bleau* „a tremura").

După ce am redactat rîndurile precedente, am găsit, tot la Udrescu, s. v. *cui*, expresia *a face cuiva un cui de bleau* „a păcăli (pe cineva), a nu-i face nimic". Aceasta pe de o parte confirmă ideea pe care am exprimat-o mai sus, dar pe de altă parte poate duce la părerea că totul se reduce la o greşeală de transcriere sau de tipar. Împotriva acestei ultime ipoteze vorbeşte faptul că sub *face* expresia reapare, tot cu *pui*.

Cred că se zice *a face un pui de bine*, iar *un pui de bleau* ar constitui o „deraiere".

puşcă

Expresia *gol puşcă* nu e explicată în dicţionare, deşi pare clar că înseamnă „gol cum e puşca", aceasta neavînd nici un fel de învelitoare (DU chiar citează formula *gol ca o puşcă*, pentru care nu ştiu dacă există referinţe). Dar expresia există şi în bulgăreşte, unde se zice, indiferent, *гол като тояга* sau *гол като пушка* şi pare probabil că aici este punctul de plecare (de observat că în bulgăreşte nu se suprimă prepoziţia).

rablagi

În BL, VII, p. 122, și, mai pe larg, în BL, XIV, p. 110, am explicat pe *rablagiu* prin *rablă*, poate sub influența lui *damblagiu*. Am arătat acolo că s-a format și un verb, *a se rablagi*, care, sub influența lui *bleg*, a fost transformat în *reblegi*. Cîteva adaosuri sînt necesare. Mai întîi atestări: *rablagit*, la acad. Iorgu Iordan, SCL, XXIV, p. 713. În DLRM se adaugă variantele *răblăgi*, *răblăgiu*; *răblăgi* apare și la Udrescu, s. v. *știolf*. Tot la Udrescu găsim și *rebleagă*, *reblegitură* și *rebeagă*, pe care îl întîlnim și în *Lex. reg.* II, p. 71 (din Roșiorii de Vede). Pe cît se pare, nu e numai încrucișare cu *bleg*, ci, așa cum presupuneam în articolul citat din BL, XIV, și cu *rebegi*, a cărui origine nu e clară: CADE îl explică prin magh. *rebegni*, ceea ce, pe drept cuvînt, nu a găsit asentimentul lui Tamás. Mai semnalez, în sfîrșit, varianta *răblări*, BL, IV, p. 68.

răsarea, răsărita etc.

Numele *floarea soarelui* este fără îndoială vechi în limbă; el corespunde exact numelui grecesc adoptat în terminologia botanică, *helianthos*. Dar a fost adesea transformat prin procese fonetice sau prin etimologie populară: *soarea soarelui*, *sora soarelui*, *răsarea soarelui*, *răsărita soarelui*, *răsoare*, *răsare*, *rosoare*, *răsăriță*; vezi *răsare*, CV, 1951, 1, p. 36 și, tot acolo (p. 37), *soreancă*, *sorică* (de la Roșiorii de Vede); *răsoare*, glosat prin „răsăriță", *Gl. reg.*, p. 59 (de la Hîrlău).

Dicționarele nu și-au pus problema originii acestor forme. După cît am impresia, *soarea* a ieșit din *floarea* sub influența atributului, *soarelui*; nefiind însă clar ce înseamnă, a fost transformat, prin etimologie populară, pe de o parte în *sora*, pe de alta în *răsarea*; acesta din urmă însă nu face impresia unui substantiv normal format în românește, de la verbul *a răsări*, de aceea a fost înlocuit cu derivatul *răsărita*. Poate însă că *răsoare* e din (*floa*)*re*(*a*) *soarelui* și de aici ar putea veni *răsare*, *răsoare*.

roșcovan

Pentru etimologie, TDRG trimite la *roșcat*, fără altă explicație; DU, CADE (și după el, ca de obicei, DLRM) consideră pe *roșcovan* ca derivat de la *roșcă* (acesta din urmă e ca și necunoscut, pe cînd *roșcovan* e general); Scriban pornește de la *roșcat*, care ar fi fost influențat de *roșcovă* sau de *bețivan* (?); Ciorănescu propune o încrucișare a numelui de plantă *rîșcov* cu *roșu*. Mi se pare mult mai normal să pornim de la *roșcovă*, care are culoarea roșie, deși asemănarea de formă cu adjectivul *roșu* e accidentală.

sălbățică

În ER, p. 38 și urm., am discutat situația diminutivelor de felul lui *donicuță* de la *doniță* și am ajuns la concluzia că s-a evitat repetarea consoanei *ț*. Iată acum alt tip de modificare a temei: *sălbățică* în loc de *sălbăticuță*, inserat fără nici o explicație de CADE după Ispirescu; mai găsesc în DLR, s. v. *mezin*, sensul 4, *selbățică* din Alecsandri, PP, 14. Aici nu mai poate fi vorba de disimilare, ci numai de metateză și scurtare, dar nu mi se pare exclus ca modelul să-l fi oferit exemplele de tipul lui *donicuță*.

sănătos, vîrtos

Sănătos a fost explicat, corect după părerea mea, de DU, ca format regresiv din *sănătate*. Apoi a intervenit Candrea, în *Consonantismul*, p. 27–28, pentru a reconstrui un lat. **sanitosus*, pornind de la compararea cu cîteva forme dialectale italiene și franceze și cu una albaneză. Explicația aceasta a fost adoptată de Pușcariu, EW (și de TDRG, REW), care o completează astfel: „pentru **sanitatosus*", formă reconstruită la puterea a doua (cu care CADE se arată de acord). DLRM totuși rămîne la formula lat. **sanitosus* < *sanus* (cu ce sufix?). Scriban notează, destul de puțin clar, mlat. și vlat. *sanitosus*, fără asterisc.

Pentru a da pondere etimologiei alese, mai mulți autori pun în paralelă explicarea lui *vîrtos*. Și aici DU pornește de la română, văzînd în *vîrtos* un derivat regresiv de la *vîrtute*, în timp ce Pușcariu, EW (urmat de TDRG), reconstruiește un rom. **vîrtutos*, derivat de la *vîrtute*. Densusianu, Hdlr, I, p. 195, ia ca punct de plecare lat. *uirtuosus* (care în latina vulgară ar fi ajuns să caracterizeze forța fizică); Pușcariu, loc. cit., contestă existența cuvîntului latin (e mai puțin acceptabil decît **sani-*

tatosus ?), care nici n-ar corespunde regulilor de formare a cuvintelor în latinește. În REW *vîrtos* nu e inserat, dar etimologia propusă de Densusianu este admisă de Scriban, de Ciorănescu și de DLRM. Acesta din urmă agrementează însă pe *uirtuosus* cu un asterisc, deși acad. Iorgu Iordan arătase în *Diftongarea*... că termenul e atestat în latinește. CADE, mai curajos, construiește (s. v. *sănătos*) un lat. **uirtutosus* (acesta, într-adevăr, contravine regulilor de formare a cuvintelor în limba latină, căci nu există nici un exemplu de formație în *-tutosus* sau *-tatosus*. Mai adaug că Ernout-Meillet au avut grijă să arate că pentru un derivat de felul lui *calamitosus*, de la *calamitas*, nu e nevoie să presupunem un intermediar **calamitatosus*). Un ultim amănunt: sensul de „putere" nu a apărut în latina vulgară, ci e cel primitiv al cuvîntului *uirtus*.

sărbușcă

Este numele unui fel de ciorbă subțire, obișnuită în Moldova (TDRG, CADE; *Lex. reg.* I, p. 117, din Bucovina; la G. Istrate, BPh., IV, p. 75, varianta *solbușcă*, din Nepos). TDRG și CADE nu dau nici o etimologie, DU crede că e vorba de *ciorbă sîrbească* (în nordul țării ?), iar Scriban pornește de la *sarbăd*. Semcinski propune să se compare ucr. *сьорбати* „a sorbi". În cartea lui Zakrutkin, *Stanița plutitoare*, Ed. Tiner. (f.d.), p. 101, găsesc cuvîntul *șarbă* „numele căzăcesc al ciorbei de pește"; nu l-am putut identifica nici în dicționarele rusești, nici în cele ucrainene, totuși cred că ar trebui avut în vedere la stabilirea originii lui *sărbușcă*.

scrîngliță

Din copilărie îmi e foarte cunoscută forma rustică, folosită în Moldova, *scrînghiță* (cu accentul pe *î*) pentru *scrumbie*. TDRG inserează pe de o parte forma *scrîmbie*, pe de alta *scrîmbi'ță* (pe care n-am auzit-o niciodată pronunțată). Cred că pentru explicarea acestor forme trebuie să pornim de la o apropiere cu numele de pești *rî'biță, rî'bghiță rî'mghiță*, pentru care vezi Felicia Șerban, CL, XV, p. 290–291.

scroambă

Cuvîntul apare la Creangă: *scroambe* „cizme vechi, grosolane". TDRG adaugă, fără referințe, formele *scrabă, scroabă*. Astăzi mai putem alătura pe *scrab* „bocanc rău", *Lex. reg.* I, p. 108 (de la Rădăuți); fiind inserat între cuvintele care încep cu *ș*, trebuie să credem că a fost greșit tipărit în loc de *șcrab*; mai curios e că e masculin. DU explică pe *scroambă* prin *scrombăi* „a bătători", iar Bogrea, DR, IV, p. 489, și CADE, prin ucr. *шкраб* „gheată uzată, scîlciată" (cf. *шкраб(а)* la Semcinski). S-ar părea că prin aceasta discuția e încheiată, dar Scriban, care admite pentru masculinul *scrab* etimologia ucraineană, iar pe *scroambă* îl consideră variantă a lui *scrab*, trimite și la *scarp, scarpă, șcarp*, care ar veni din it. *scarpa*, printr-un intermediar neogrec. În BL, III, p. 47, am explicat pe *scrabă* din *scroambă* (este însă evident că și contrariul e posibil), pe care l-am pus în legătură cu *scrobi*. Mi se pare acum foarte probabil că trebuie să combinăm explicațiile: fie că pornim de la ucraineană, și atunci explicăm pe *s-* prin *scrobi*, fie că pornim de la *scrobi*, și atunci *ș-* se datorează influenței ucrainene. În ce privește fonetica, trebuie să ținem seamă și de faptul că e vorba de un termen expresiv, care a putut suferi diferite modificări neconforme cu legile fonetice. Genul masculin arată că originalul a fost primit la plural.

seca

În expresii ca *mă seacă la inimă*, Candrea, GS, VI, p. 325, a văzut verbul latin *seco* „a tăia", socotind că paralela *a tăia la inimă* constituie un puternic argument în favoarea ideii sale. A fost urmat de acad. Iorgu Iordan, LR, XXI, p. 183, și de Ciorănescu și aprobat de Florica Dimitrescu, în volumul *I.-A. Candrea, lingvist și filolog*, București, 1974, p. 44. Din punctul de vedere semantic, nu există nici o obiecție. Dar lat. *seco* are *e* scurt, ceea ce înseamnă că ar fi trebuit să se diftongheze, rezultatul în românește neputînd fi decît **șec-*. Deoarece nu putem explica păstrarea lui *s-*, vom rămîne la vechea explicație: avem de-a face cu verbul *a seca*, paralel cu *sec* (lat. *siccus, siccare*).

singur

În ER, p. 139, am explicat pe *singur* cu înţelesul de „dumneata" (atestat pe la Dorohoi) ca un calc după magh. *maga*, care are ambele înţelesuri. Traian Costa îmi atrage atenţia că e puţin probabil să avem o influenţă maghiară la Dorohoi şi că e mult mai acceptabilă explicaţia prin rus. *сам*, care de asemenea are ambele sensuri. Evident, are dreptate.

sortiment

Primul dicţionar care înregistrează acest cuvînt este DLRLC, dar a fost consemnat în 1939 de acad. Iorgu Iordan în BPh., VI, p. 24. De mai înainte exista însă *asortiment*, pe care s-a putut grefa folosirea lui *sortiment*. Acesta este definit ca „ansamblu de mărfuri care fac parte din acelaşi sort" şi a fost explicat de acad. Iorgu Iordan prin germ. *Sortiment*, cu referire şi la fr. *assortiment*, it. (*as*)*sortimento*. Aş avea de făcut o singură rezervă: sensul cuvîntului german (după *Fremdwörterbuch*) este „mărfuri aranjate după sorturi"; „colecţie de eşantioane"; „librărie", deci destul de diferit de cel românesc. Cuvîntul apare şi în ruseşte, unde e explicat prin fr. *assortiment*. Mi se pare clar că rus. *сортимент* vine din germană (unde dealtfel există şi *Assortiment*). Dacă în româneşte n-am avea atestarea din 1939, n-aş avea nici o îndoială că la noi *sortiment* a venit din rusă, dar aşa nu pot spune decît că a fost consolidat prin influenţa rusă. În orice caz, în română s-a întîlnit cu *sort*, care de asemenea nu figurează în dicţionarele anterioare lui DLRLC, dar este sigur anterior celui de-al doilea război mondial şi poate chiar e din secolul trecut. Nici acesta nu pare să vină din franţuzeşte, cum spune DLRM, ci din ruseşte (ER, p. 44), şi e foarte probabil că vorbitorii consideră pe *sortiment* ca un derivat de la *sort*.

spalet

Spalet „epolet" e inserat pentru prima oară în DU (apare la Negruzzi), fără etimologie. La CADE i se dă etimologia: fr. *épaulette*, fără nici o încercare de a explica diferenţele de formă (dealtfel glosarea se face prin rom. *epoletă*). Scriban

porneşte de la it. *spaletta*, mai apropiat din punct de vedere formal, dar rămîne neexplicată diferenţa de gen; apoi e puţin probabil ca în secolul trecut să se fi împrumutat din italiană un termen militar. În greceşte există σπαλέττο, care corespunde perfect formei româneşti, dar e tradus prin „şal" (care de fapt se pune pe umeri, deci diferenţa de înţeles nu e prea mare).

şmecher

TDRG constată: „concordă din punctul de vedere fonetic cu germ. *Schmecker*". CADE porneşte, evident greşit, de la germ. *Schmeichler*, refăcut după germ. *Schmecker*; DU, de la germ. *Schmecker* „om care încearcă băuturile"; mai curînd ar trebui să avem în vedere înţelesul „om căruia îi plac mîncările fine", cum propune Scriban. Cuvîntul există şi în bulgăreşte, exact sub aceeaşi formă, cu numeroase derivate ca *шмекерия*, *шмекерлък*, iar РСБКЕ îl consideră provenit din germană. Mi se pare însă exclus ca cele două limbi vecine, româna şi bulgara, să fi împrumutat independent una de alta acest cuvînt cu exact aceeaşi formă şi acelaşi înţeles. Poziţia geografică ar indica româna ca intermediar între germană şi bulgară (poate totuşi situaţia contrară ne întîmpină la *şperţ*, vezi ER, p. 151—152). În favoarea românei vorbeşte încă un element: româna a cunoscut un cuvînt *teşmec* „înşelătorie", de origine turcă; singurul care îl inserează şi care dă şi etimologia este Scriban (copiat de DLRM). Este însă cunoscut *teşmecherie* (la exemplele din Alecsandri, citate de Tiktin, trebuie adăugat unul din Matei Millo, *Baba Hîrca*, la Al. Niculescu, *Primii noştri dramaturgi*, p. 374). Singurul care încearcă o explicaţie este iarăşi Scriban, care socoteşte că *teşmecherie* ar fi derivat din *teşmec* sub influenţa lui *şmecherie*. Mi se pare mult mai probabil contrariul: *teşmecherie*, care e mai vechi, derivat de la *teşmec*, a devenit într-un fel oarecare *şmecherie*, sau, în cel mai bun caz, a avut influenţă asupra lui *şmecherie* dacă acesta e de origine germană. Ar însemna în primul rînd că *şmecher* e derivat regresiv din *şmecherie*, iar în al doilea rînd că bulgara, care nu pare să cunoască pe *teşmec*, a luat pe *шмекер* din româneşte.

șpagă

Cuvînt folosit cu aceeași valoare ca *șperț*. A fost semnalat de Valentin Gr. Chelaru, BPh., IV, p. 128, care, după o sugestie dată de acad. Iorgu Iordan, îl explică prin *șpaga*, adică „țepușa" pe care agenții vamali o înfigeau în saci ca să se convingă că nu se strecoară mărfuri de contrabandă. Scriban pornește de la rus. (?), scr. *špag* „buzunar". Ciorănescu, socotind îndoielnice ambele explicații și după ce respinge ideea unei legături semantice cu fr. *épingles*, propune să vedem aici o confuzie între *spagă* „spadă" și *spenge*, dublet al lui *spență*, care la rîndul lui e dublet al lui *speze*. Cred că cea mai convingătoare este explicația dată de Chelaru: oare germ. *bestechen* „a mitui" nu e derivat de la *stechen* „a împunge"? S-ar putea însă pune întrebarea dacă nu cumva s-a amestecat în vreun fel it. *pagare* „a plăti".

ștrapaț

În MCD, p. 97, găsim *ștrapație* „alergătură" (din Vîlcele), explicat de R. Todoran prin germ. *Strapaze*; la p. 269, *haine sau încălțăminte de ștropație* „de purtare, de toate zilele" (din Petroșani), explicat de M. Homorodean prin magh. *strapacipő* „încălțăminte de dirvală" (compus din *strapa* „osteneală" și *cipő* „gheată"). Avînd în vedere că în graiurile ardelene apare și *ștrapă*, *ștroapă*, Tamás propune explicația prin magh. *strapa*, *strapáció*, cred că pe bună dreptate. Dar în București a circulat în deceniile trecute forma *ștrapaț* (*de ștrapaț* „de alergătură"), explicată corect, după părerea mea, de Scriban prin germană. Am avea deci aici un exemplu clar de etimologie multiplă.

șugubi

Adjectivul *șugubăț* este înregistrat cu două valori destul de diferite între ele: „asasin" și „glumeț". A fost explicat prin v. sl. дѹшегѹбьць „asasin" (lit. „pierzător de suflet"). Se pot găsi justificări pentru suprimarea primei silabe (luate drept prepoziția *de*) și la nevoie pentru alterarea înțelesului primitiv. Dar G. Weigand, W. Jb., XIX–XX, p. 141, a propus să vedem în înțelesul al doilea un omonim provenit din bg. *шегобиец* „glumeț" (lit. „care își bate joc"), ceea ce mi se pare

mult mai verosimil. TDRG combate ideea, pe motiv că înțelesul al doilea nu circulă la țară; în orice caz e mai cunoscut decît primul. O dovadă în sprijinul etimologiei propuse de Weigand se poate găsi în verbul *a șugubi* „a păcăli", atestat numai la perfectul compus în *Glos. dial. Olt.*, p. 110.

șustă

Cuvînt de argou, răspîndit, după cît se pare, puțin înainte de cel de-al doilea război mondial. Înseamnă „aranjament, combinație, întîlnire". Corespunde n. gr. σοῦστα „resort", care la rîndul său provine din it. *susta* (cf. *mettere in susta* „a pune în mișcare"). Diferența de pronunțare a inițialei nu ridică greutăți: *ș*- s-ar putea datora unei disimilări față de *s* următor; dar în unele dialecte grecești *s* a devenit *ș*, în timp ce în altele *ș* este impronunțabil și este înlocuit, în împrumuturi, cu *s*, deci forma românească ar putea fi hipercorectă.

tu

În ER, p. 158–159, am sprijinit explicația dată de TDRG pentru *tu* din formule ca *nici tu casă, nici tu masă*: nu e vorba de pronumele *tu*, ci de particula bulgărească *mo*, din formule ca *нито син, нито дъщеря* „nici tu fiu, nici tu fiică". Argumentele mele n-au reușit să convingă pe acad. Iorgu Iordan, care rămîne la cealaltă interpretare. În LR, XII, p. 660, obiecțiile domniei sale sînt următoarele: nu e vorba de persoana a II-a, ci de „persoana generală" (a III-a !), prin urmare fraza se adresează oricui, desemnat prin *tu*; formulele bulgărești nu se potrivesc deloc cu cele românești; expresia fiind din limbajul afectiv, atît de spontan prin însăși natura lui, un împrumut nu se justifică; explicația lui *nici* ca o formă hipercorectă pentru *ni* (cum propuneam eu) este „forțată".

Mărturisesc că aceste obiecții nu mi-au schimbat vederile. De ce pronumele de persoana „generală" este folosit numai în această situație, numai negativ? Căci este evident că nu se zice, de exemplu, *acolo am găsit tu casă, tu masă.* De ce *tu* apare numai repetat? Am citat expresia bulgărească *нито здрав, нито болен* „nici sănătos, nici bolnav", nu pentru că s-ar potrivi cu ce avem în românește, ci pentru a arăta că în bul-

găreşte întrebuinţarea merge mai departe decît la noi; dar *nu avea nici tu băiat, nici tu fată* este la fel în româneşte şi în bulgăreşte (vezi aici mai sus). Se înţelege că există numeroase procedee afective împrumutate, printre care unele şi din bulgăreşte; *ni*, cum spuneam în locul citat, ar putea fi foarte bine explicat pur şi simplu ca tradus în româneşte prin *nici* (dealtfel se mai poate auzi *ni tu*); dar mi se pare mai probabil că a fost refăcut de cei care ştiau că nu e literar *ni* cu valoarea lui *nici*. Dacă *tu* e pronume, cum se face că nu apare niciodată accentuat în formula citată?

În CL, XIII, p. 117—119, I. I. Bujor reia problema, fără a se referi nici la cartea mea, nici la recenzia acad. Iorgu Iordan, ci pornind de la *Gramatica* Academiei, şi încearcă să dovedească că *tu* în formula discutată este vocativul pronumelui, cu valoarea lui *mă* sau *fă*. Dar dacă se zice (mai ales femeile zic) *am cumpărat, tu, o rochiţă*, unde e clar că *tu* e pronume în vocativ şi e accentuat, aceasta nu explică de ce se poate zice *nici tu casă, nici tu masă* şi nu se poate zice *tu, nici casă, tu, nici masă*. Apoi *mă* şi *fă* nu se repetă: autorul însuşi dă exemplul *mă, nici casă, nici masă*.

tupungi, tupungeală

DLRM inserează aceste cuvinte, atestate la Zaharia Stancu (vezi DLRLC s.v.): *tupungi* „a bate zdravăn (cu pumnii)", iar etimologia propusă este magh. *tapogni*, care însă înseamnă „a tropăi, a bate din picioare". Nu se vede cum a ajuns un cuvînt unguresc în sudul Munteniei şi mai ales de ce *tapogni* ar fi devenit *tupungi*. Există, ce e drept, o variantă *tupăngi* „a călca îndesat". Scriban, care nu citează sursele, o compară cu *tapangea*, cu *dupăci*, cu magh. *tapogni* şi cu sîrb. *tabančiti* „a merge pe jos". De notat că Tamás nu a admis cuvîntul. Mi se pare că e cu neputinţă să nu punem pe *tupungi* în relaţie cu *tapangea* „lovitură cu palma". Diferenţele de vocalism, la un cuvînt expresiv, nu pot face obstacol.

tur, tură

Scriban socoteşte că *tură* este o formă populară pentru *tur*, care e din fr. *tour*. DLRM explică nediferenţiat pe *tur* şi *tură* prin fr. *tour* şi inserează la *tur* şi expresia *tur-retur*. Dar

aceasta nu există (nici nu poate exista) în franceză, ci e luată din germană (vezi p. 19); *tură* la şah se regăseşte identic (*mypa*) în rusă şi fără îndoială vine de acolo, paralel cu *turn*, care calchiază fr. *tour*. Rămîne neclar pentru mine *tură* în expresia *a lucra în tură*, care de asemenea nu poate fi de origine franceză.

ţaică

Echivalentul moldovenesc al lui *drojdie*, *ţaică*, e comparat de Scriban cu germ. *Teig*, care are acelaşi înţeles (la fel DLRM). Dar înlocuirea lui *t* cu *ţ* nu poate fi admisă dacă nu i se găseşte o explicaţie. În realitate *ţaică* este germ. *Zeug*, care se foloseşte la brutăriile germane cu aceeaşi valoare ca *Teig*. Ţinînd seamă că *brutar*, *chiflă* şi altele din acelaşi cerc de noţiuni vin din germană, etimologia mi se pare asigurată. Redarea lui *eu* prin *ai* corespunde pronunţării bucovinene, *g* final e în mod normal asurzit în germană. Cît despre adăugarea lui *-ă*, trebuie să ţinem seamă că româna n-are nici un cuvînt terminat în *-aic*. Dar există şi varianta *ţaic* (la Scriban; de la Brăila mi se comunică forma *ţaic*, fără să fie clar dacă se zice acolo aşa sau corespondentul meu a auzit-o în altă parte). Vezi şi *ţaihi* „drojdie de bere", CV, 8/1949, p. 35, din Făgăraş.

ureche

Dicţionarele noastre mai vechi inserează sub cuvîntul *ac* expresia *ca prin urechile acului*, ceea ce mi se pare greşit, deoarece *ac* nu prezintă aici nimic special, pe cînd *ureche* e luat cu valoare figurată. Dar de ce e pus la plural? Se presupune în general că punctul de plecare l-a constituit expresia din evanghelie *cămila prin urechile acului*, dar în originalul grecesc găsim singularul (διὰ τρυπήματος ῥαφίδος) şi tot cu singularul a fost tradus în versiunile româneşti. Foarte probabil expresia noastră e de origine laică şi populară, căci găsim şi în bulgăreşte pluralul: *иглени уши*. Orificiul de o parte şi de alta a acului a putut fi asemănat cu cele două urechi ale animalelor.

uşti

Uşti „a săruta" se găseşte în *Lex. reg.* I, p. 23, din Şomcuta-Mare. Pare normal să-l legăm de slavul *ust-* „gură", dar pe de o parte un substantiv *ust* nu apare în româneşte, pe de

altă parte verbul nu e atestat în slavă. Mai normal decît să credem că slava a avut verbul pare că e să considerăm că substantivul există sau a existat în românește fără să fie atestat, căci formația verbală se potrivește mai bine cu normele românești decît cu cele slave.

vază

DLRM și DN inserează cuvîntul *vază* „specie de vas", pe care îl consideră provenit din fr. *vase*. Dar acesta este de genul masculin, ceea ce ar adăuga o excepție, la cele pe care le-am întîlnit pînă acum, de la paralelismul între masculinele — nume de obiecte — franceze și neutrele românești. Ca și în celelalte cazuri, constatăm și aici că româna nu e izolată din punctul de vedere al genului: germana are *Vase*, feminin. Socotesc că e mult mai convenabilă explicarea prin germană, chiar dacă, eventual, nu ar fi vorba de un împrumut direct, ci numai de o adaptare a împrumutului din franceză (așa cum în alte cazuri s-a pornit de la franceză, dar, pentru detalii de formă, ne-am orientat după italiană sau după latină).

vraiște

Este socotit de obicei de origine necunoscută. Totuși s-au emis pînă acum mai multe ipoteze. TDRG presupune că trebuie să pornim de la un **vraviște*, derivat de la *vrav*, paralel cu *vraf*. Acad. Iorgu Iordan, BPh., II, p. 194, emite ipoteza unei origini onomatopeice. Cioránescu preferă ca punct de plecare v. sl. врѣшти „a arunca". După părerea mea, cel mai aproape de adevăr este Scriban, care, corectînd ipoteza lui TDRG, propune să reconstruim un v. sl. **vrahište*, derivat de la *vrahŭ* „vraf". Numai că nu văd de ce am recurge la o reconstruire în slavă, cînd ne putem descurca în românește: originalul *vrah*, corespondentul v. sl. врахъ, a avut fără îndoială circulație în românește, înainte de a fi fost înlocuit cu *vraf* (cf. în limba mai veche *vîrh* și altele asemănătoare); dealtfel la TDRG e inserată o formă bănățeană *vrau*. De la acest *vrah* s-a putut forma în românește **vrahiște*, care a devenit lesne *vraiște*.

zgărdan

În *Gl. reg.*, p. 82, e notat *zgărdan* „bentiță cusută cu mărgele, purtată de fete la gît", cu varianta *gerdan*; e explicat prin *zgardă* și sufixul *-an*. Pare mult mai verosimil că avem aici cuvîntul bine cunoscut *gherdan*, apropiat de *zgardă* prin etimologie populară, dacă nu cumva e o formație glumeață.

a se zori

În BL, XIV, p. 113, am discutat expresia *a se zori de ziuă* și am arătat că, după părerea mea, este primitivă, formată de la *zori de ziuă*, pe cînd *a se zări de ziuă* se datorează unei etimologii populare, dealtfel nu prea reușite. Observ că mi-a scăpat o notă a acad. Iorgu Iordan, BPh., VII—VIII, p. 276, care, referindu-se la Bogrea, *Omagiu Bianu*, p. 53, și la Zs. f. rom. Phil., L, p. 121, crede că *a se zări de ziuă* a devenit *a se zori* sub influența substantivului *zori*. Această ipoteză nu e deloc verosimilă. În primul rînd, *a se zări de ziuă* are nevoie de justificare, căci, dacă analizăm expresia cu atenție, constatăm că e confuză. În al doilea rînd, *a se zări de ziuă* pare că se limitează la Muntenia, pe cînd *a se zori de ziuă* este răspîndit în toată țara (vezi dicționarele, care aduc fiecare alte citate, și articolul meu pomenit mai sus). Cred și eu, ca și acad. Iorgu Iordan, că a avut un amestec *a zori* (de la *zor*), dar în sens contrar: cînd a fost împrumutat *zor* și s-a format derivatul *a zori*, acesta a putut împinge la diferențierea lui *a se zori de ziuă*, care a devenit astfel *a se zări de ziuă*.

zuli

M. L. Wagner, în BPh., X, p. 8, citează turcescul argotic *zula etmek* „a fura". A existat și în românește, în deceniile trecute, *a zuli* „a fura" și chiar *a face zulă*.

LISTA PRESCURTĂRILOR

Arch. Rom.: „Archivum Romanicum, Nuova rivista di filologia romanza", Genève, Firenze, 1917—1941.

AUT: „Analele Universităţii din Timişoara", Ştiinţe filologice, 1963—.

Bárczi: Bárczi Géza, *Magyar Szófejtő Szótár*, Budapest, 1941.

BEP: *Български етимологичен речник*, Sofia, 1962—.

Berneker: Dr. Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1937—.

BL: „Bulletin Linguistique", publié par A. Rosetti, Bucureşti, 1933—1948.

BPh.: „Buletinul Institutului de filologie română « Alexandru Philippide »", director Iorgu Iordan, Iaşi, 1934—1945.

BSF: „Buletinul Societăţei filologice", Bucureşti, 1905—1907.

BSL: „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", 1871—.

CADE: *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Partea I, *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1931.

CDDE: I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române, Elementele latine*, Bucureşti, 1907—.

Cihac: A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 2 vol., Francfort s/M, 1870—1879.

Ciorănescu: Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimologico Rumano*, Madrid, 1958—1966.

CL: „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1956—.

N.A. Constantinescu: N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963.

Cota: V. Cota, *Argol-ul apaşilor — Dicţionarul limbii şmecherilor*, Bucureşti, fără dată.

CV: „Cum vorbim", Bucureşti, 1949—1952.

DA: Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913—1949.

Dauzat-Dubois-Mitterand: Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau Dictionnaire Etymologique et Historique*, Paris, 1964.

DI: *Dicţionar invers*, Bucureşti, 1957.

DLRLC: *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, Bucureşti, 1955—1957.

DLR: *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1965—.

Dimitrakos: Δ. Δημητράκου, Μέγα λέξικον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Atena, 1933—1939.

DLRM: *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.

DN: Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966.

DR: „Dacoromania", Buletinul Muzeului limbii române, condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921—1948.

ER: Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963.

Ernout-Meillet: *Dictionnaire étymologique de la langue latine, Histoire des mots*, par A. Ernout et A. Meillet, Paris, 1932.

FD: *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, 1958—.

Gamillscheg: Ernst Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg, 1928.

Gămulescu: Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului român*, Bucureşti — Pancevo, 1974.

Glos. dial. Olt.: *Glosar dialectal Oltenia*, Bucureşti, 1967.

Gl. reg.: V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, Bucureşti, 1961.

Grincenko: Б.Д. Гринченко, *Словарь украинскаго языка*, Kiev, 1907—1909.

GS: „Grai şi suflet", Revista „Institutului de filologie şi folklor", publicată de Ovid Densusianu, Bucureşti, 1924—1937.

Iordan, *Diftongarea*: Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* e *şi* o *accentuaţi în poziţia* ă, e, Iaşi, 1920.

Lex. reg. I: *Lexic regional*, Bucureşti, 1960.

Lex. reg. II: *Lexic regional* 2, Bucureşti, 1967.

LR: „Limba română", Bucureşti, 1952—.

MCD: *Materiale şi cercetări dialectale*, I, Bucureşti, 1960.

Meyer-Lübke: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ediţia a 3-a, Heidelberg, 1933.

Mihăilă: G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti, 1960.

Miklosich: Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae, 1862—1865.

Pascu, *Suf.*: G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916.

Paşca, *Gl.*: Ştefan Paşca, *Glosar dialectal*, Bucureşti, 1928.

Puşcariu, EW: Dr. Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.

RESEE: „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", Bucureşti, 1963—.

REtSl.: „Revue des Etudes Slaves", Paris, 1929—.

REW: vezi Meyer-Lübke.

Rom. Lit.: „România literară", Bucureşti, 1968—.

RRLi: „Revue Roumaine de Linguistique", Bucureşti, 1956—.

РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език*, Sofia, 1955—1959.

SCL: „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1950—.

Scriban: August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.

Scurtu: Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966.

Semcinski: С. В. Семчинський, *Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові*, Kiev, 1958.

SLG: Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, Bucureşti, 1960.

SMFC: *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I—VI, Bucureşti, 1959—1972.

Tamás: Lajos Tamás, *Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.

TDRG: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903—1926.

Teaha: T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961.

Tend. act.: Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.

Udrescu: D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967.

Ursu: N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962.

Walde-Pokorny: Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny, Berlin und Leipzig, 1927—1930.

WJb: „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", herausgegeben von dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1894—1921.

ZdW: „Zeitschrift für deutsche Wortforschung", 1901—.

ZrPh: „Zeitschrift für romanische Philologie", Halle, 1877—.

INDICE DE CUVINTE

Franceză

Germană

Greacă

Italiană

Latină

Maghiară

Polonă

Română

Rusă

Sanscrită

Sîrbocroată

Spaniolă

Slovacă

Turcă

Țigănească

Ucraineană

Veche slavă